

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка**

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня: «магістр»
на тему:

**«ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ
КРЕАТИВНО ОБДАРОВАНИХ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала:
студентка VI курсу, 61 групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Клепацька Альона Олександрівна

Науковий керівник:
к.пед.н., доцент Коновальчук Марина Валеріївна

Чернігів – 2021 р.

Роботу подано до розгляду « _____ » _____ 2021 року.

Студентка

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від « _____ » _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ КРЕАТИВНО ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ У НУШ	9
1.1. Актуальність проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів як складової soft skills	9
1.2. Проблеми булінгу в початковій школі: сутність, види, причини... 15	
1.3. Індивідуальні особливості креативно обдарованих молодших школярів як поштовх (причини) до булінгу.....	22
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ В НУШ	34
2.1. Емпіричне дослідження стану проблеми в практиці	34
2.2. Педагогічні умови попередження булінгу креативно обдарованих молодших школярів	53
2.3. Система завдань з розвитку soft skills молодших школярі	65
Висновки до другого розділу.....	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливість проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів як складової soft skills є беззаперечною, оскільки тенденції сучасного світу до посилення креативної складової освіти на всіх рівнях, важливість розвитку інноваційності для економічного, інтелектуального, духовного розквіту усіх країн уже не викликає сумніву.

Якщо розглядати виклики сучасної школи, то потрібно більш глибоко дослідити проблему розвитку креативних дітей, їхні умови перебування у школі, створення сприятливого середовища для розквіту їхніх здібностей, які у майбутньому дадуть потенціал для прогресу суспільства.

Дотичною до цієї теми є проблема булінгу, як між дітьми, так і між вчителем і учнем, особливо коли дитина є обдарованою, але важливим аспектом цього питання є те, що в більшості випадків освітяни не піднімають ситуації цькування творчих дітей в закладах освіти на рівень значущої проблеми. Разом із тим проблема носить не лише соціальний характер і пошкоджує психічне здоров'я як «жертв булінгу» та інших учасників цькування, а й порушує правові норми, головним серед яких є кодекс прав дитини.

Державний стандарт початкової освіти наголошує на тому, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток творчості. Реалізація мети початкової освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як: забезпечення безпеки у результаті створення атмосфери довіри і взаємоповаги, перетворення школи на безпечне місце, де запобігають насильству і цькуванню, надають необхідну підтримку; утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо)» [67].

У Законі України щодо протидії булінгу (цькування) в закладах освіти зазначено, що діяння учасників освітнього процесу, які полягають у заподіянні шкоди психічному або фізичному здоров'ю – тягне за собою адміністративну відповідальність [68].

У Конвенції прав дитини підкреслено, що «освіта дитини має бути спрямована на: а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі; б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй» [69].

Усе вищезазначене посилює актуальність нашої теми дослідження.

В психологічній науці проблема підтримки креативних учнів в освіті почала розглядатися достатньо глибоко не тільки зарубіжними дослідниками (Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл, Дж. Салісбері та ін.), а й українськими психологами (І. Кон, І. Бекешкіна, Я. Пономарьова, Д. Богоявленської). Водночас у педагогічних дослідженнях ця проблема розглядається фрагментарно, або зовсім випадає з поля зору дослідження. Лише поодинокі педагогічні розвідки зустрічаються на теренах педагогічних досліджень зокрема педагоги (В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, П. Амонашвілі) . Це зумовило актуальність нашого дослідження, до того ж є чіткі запити від освітян, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо попередження булінгу в закладах освіти дітей різних освітніх потреб (зокрема з особливими освітніми потребами). Щодо досліджень булінгу креативно обдарованих дітей, то таких досліджень в Україні майже не проводили, що посилює важливість та актуальність нашого дослідження та актуальну новизну нашої роботи.

На сьогоднішній день тема булінгу креативних нестандартних дітей є надзвичайно актуальною. Цікавим є психологічне дослідження так званого «Ефекту Гетцельса –Джексона». Його можна помітити не тільки в школах, але і в дорослому житті. Відповідальні особистості та авторитетні представники бізнесу, науки та держави в один голос стверджують, що

цінують креативний підхід, але на практиці зовсім не виділяють творчих людей. Це виникає тому, що люди, схильні до творчості, загалом «не відрізняються серйозністю, занадто незвичайні та непередбачувані» і – отже, їх важче контролювати. Як би не намагалися впевнити оточуючих, що креативність цінується, однак в реальності контроль та підтримка добрих виконавців вітається набагато більше у школі. Усе вищезазначене посилює важливість, актуальність, своєчасність і новизну даної розвідки.

Метою дослідження є розробка педагогічних умов попередження булінгу креативно обдарованих молодших школярів.

Основні завдання дослідження:

1. Дослідити психолого-педагогічні аспекти проблеми булінгу в НУШ.
2. Проаналізувати структуру індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів.
3. Виділити типи креативно обдарованих молодших школярів, які можуть підпадати під булінг та несприйняття в навчальному колективі.
4. Обґрунтувати загальні та спеціальні педагогічні умови для попередження булінгу в НУШ.
5. Розробити систему завдань з розвитку soft skills для попередження булінгу у початковій школі.

Об'єктом дослідження є освітній процес в НУШ.

Предмет дослідження – особливості створення педагогічних умов попередження булінгу креативно обдарованих молодших школярів.

Ми використовували такі **методи дослідження**:

- а) теоретичні: вивчення і аналіз наукової психолого – педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, біографічний метод, аналіз практичного досвіду вчителів;
- б) емпіричні: бесіди з учителями, шкільними психологами та учнями, спостереження за навчальним процесом, експеримент

(констатувальний етап), анкетування молодших школярів та студентів бакалаврату (ОП «початкова освіта») майбутніх учителів, інтерв'ювання вчителів на предмет їхньої думки про досліджувану нами проблему (індивідуальні особливості креативно обдарованих дітей, створення педагогічних умов профілактики булінгу креативності).

Апробація результатів дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі Чернігівської загальноосвітньої школи № 3 у 2-х і 4-х класах та Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка у майбутніх вчителів (студентів бакалаврату).

Апробація дослідження здійснювалась на:

1) IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами 10-11 грудня 2020 року (м. Вінниця) / з доповіддю «Психолого-педагогічні умови розвитку креативної обдарованості молодших школярів»

2) XI міжнародній науково-практичній конференції “fundamental and applied research in the modern world” фундаментальні і прикладні дослідження у сучасному світі, 9-11 червня 2021 року Бостон, США. / з доповіддю «Актуальність розвитку креативної обдарованості молодших школярів у контексті розвитку soft skills».

А також апробація здійснювалась у таких публікаціях:

1. Клепацька А. «Актуальність розвитку креативної обдарованості молодших школярів у контексті розвитку Soft Skills» / збірник фундаментальні та прикладні дослідження в сучасному світі.

2. Клепацька А. Коновальчук М. Емпіричне дослідження проблеми булінгу креативно обдарованих дітей в закладах освіти / Фахова публікація категорія Б з індексом копернікус. опублікування у науковому журналі «Інноваційна педагогіка» № 41, 2021.

3. Дивись! Побачиш всесвіт у своїй дитині/ Методичний посібник. -56 с.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками виявлено пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холістичних технологій виховання (інтеграція психології, психотерапії та освіти, виховання), сучасних ціннісних форм, методів розвитку дітей, важливість розвитку у дітей молодшого шкільного віку таких soft skills, як емоційний інтелект, емпатія, здатність до самопрезентації, лідерства, прояву креативності тощо.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ КРЕАТИВНО ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ У НУШ

1.1. Актуальність проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів

Входження глобалізованого світу в еру інформаційного суспільства супроводжується різними турбулентними та інтеграційними процесами, розширенням інформаційних потоків. Пріоритетним ресурсом нашого суспільства все частіше стає його інтелектуальний, творчий, духовний потенціал, отже успіху досягнуть насамперед високоосвічені креативно потужні нації – лідери глобального світобачення і культури.

Інтенсивний пошук в освіті нових підходів, моделей, які були б здатні задовольнити актуальні і перспективні потреби як окремої людини, так і суспільства знань, створювати високі технології, що ставлять людину та її взаємодію зі світом у центр уваги, спираються на гуманістичні цінності, враховують її індивідуальні особливості, обдарування. В такому контексті розвиток індивідуальних особливостей особистості а також професійне вдосконалення педагогічних кадрів є однією з найважливіших умов модернізації освіти.

Стара модель шкільної системи настільки ж мертва, як і промислова революція, яка її породила. Мабуть, 50 - 60 років тому цього було достатньо – «дати освіту» 20% населення, для того щоб вони стали компетентними робітниками, 30% - працювали безпосередньо в офісах, а решту 50% населення спрямувати в сільськогосподарську сферу діяльності без профільної освіти. Як наслідок, продовження даного типу політики призводить до міжнародних та внутрішніх конфліктів. На сьогоднішній день, здобувачі освіти мають стати не тільки самостійними, а й творчими, креативними, багатогранними «творцями власного життя», вміти успішно займатися життєтворчістю, побудовою власної траєкторії життя. Цьому сприяє розвиток креативної обдарованості, починаючи з молодшого шкільного віку. Альтернатива, яка не несе позитивних аспектів – створення

так званого безробітного класу, та підтримання певного розколу у всьому світі [18, с.33].

Часто чуємо коментарі батьків: «Що ви хочете від середньої школи? Середня, значить посередня». Чи хоче зростаюча особистість бути «посередньою»? Чи все ж таки кожна людина має право на успіх, творчість і ефективну самореалізацію? Більшість учнів усе одно часто нудьгують, сидячи в класах шкіл безповоротно минулої епохи, де панують навички 20 століття. Правда, є і зразкові школи, де є акцент на розвитку різних видів обдарованості дітей, учні мають миттєвий доступ до курсів найкращих у світі викладачів, найбільшим ідеям, прекрасним бібліотекам, художнім галереям і довідникам. А їхні творчі вчителі діють як наставники та гіді, використовуючи цілий світ як класну кімнату. Там школяр бере активну участь в його трансформуванні, організації та реконструкції, якщо отримує знання через практичну діяльність, через розвиток індивідуальних особливостей кожної. Тоді знання, пов'язані з власним досвідом учня і відповідають його актуальним пізнавальним можливостям. Відтак інформація перестає бути фрагментарною, безсистемною. Розв'язування проблем вимагає знаходження інформації з різних галузей знань, тобто, комплексного погляду на світ, розвитку не стільки жорстких навичок, скільки м'яких навичок, які є вимогою 21 століття [18]. Освітній процес особистості повинен включати в себе творчий аспект. У своїх переконаннях Рік Смайер однозначно вказує на те, що, суспільство, яке володіє креативними знаннями, є нашим перспективним майбутнім, у якому є певний ризик бути «освіченою» людиною, адже «мало хто зможе «розібратись» в чомусь, до того, як перед ним не зміниться сутність». Оскільки нам добре знайомо, що, культурні засади ґрунтуються не тільки на компетентностях, життєвому досвіді і способах діяльності, а й на здатності утворювати нове. Головним завданням культури є зрощення, збагачення усіх аспектів, які покращують рівень життя кожної людини.

Креативність є багатогранним, інноваційним поняттям, яке характеризує здатність особистості до створення абсолютно нового морального та матеріального і є елементом розвитку культури, важливим елементом створення національної самобутності. Якість освіти в майбутньому має визначатись саме можливостями та компетентністю навчального закладу та безпосередньо вчителя налаштовувати певні умови для розвитку оригінального, креативного мислення та вміння адаптуватись. Принципом креативності є максимальна орієнтація педагогів на творчий початок у освітній діяльності, та розвитку власних компетентностей у креативності [24, с.124].

Учень стає не тільки користувачем інформаційних ресурсів, а й суб'єктом виховного процесу. Він свідомо приймає важливі рішення, бере відповідальність за свої вчинки. Школа вже не така нудна і страшна, а стає місцем всебічного розвитку актуальних навичок сучасного світу, так званих «soft skills». Освітній процес починає помітно змінюватися: вчитель і учень стають партнерами, навчальний та виховний процес проходить через діалог.

Надання першості практичній діяльності, мисленню, творчості має подолати найбільшу проблему традиційної системи, а саме: перевантаження навчальних програм і перевантаження учня інформацією, так званий ЗУН-підхід. «...Відповідно до цієї концепції не потрібно вчити всього, належить вчити тільки тому, що є важливим у процесі навчання та розвитку особистості». Точніше кажучи, зростає актуальність Soft skills та розвиток різних видів обдарованості через шляхом застосування даних підходів. [4, с. 42]. Далі детальніше розберемося, що являє собою поняття Soft skills і чому їх розвиток в наш час є таким актуальним та надважливим, чому саме ця система навичок допоможе вирішити значну частину із зазначених викликів.

М'які або гнучкі навички (англ. Soft skills) – це комплекс поширених, загальних, актуальних для життя і кар'єри професійних навичок, які відповідають за успішність у робочому процесі, високу результативність і є

наскрізними. Гнучкі навички педагога, на відміну від професійних в традиційному розумінні, що розглядаються як «жорсткі», (від англ. Hard skills), які не залежать від конкретної роботи, тісно переплетені з особистісними якостями і установками (демократичність, толерантність), а також навичками соціального характеру (комунікація, робота в команді, емоційний інтелект, креативність), а також безпосередньо здібностями менеджера (лідерство, управління часом, критичне мислення, рішення проблем).

У сучасному світі для успіху велике значення має розвиток креативності, критичності мислення. Сучасна освіта намагається впроваджувати інноваційні засоби, модернізувати зміст, програми, проте, на нашу думку, без кардинальних змін у співвідношенні hard skills - soft skills значних зрушень у якості освіти досягти неможливо. Потрібно посилити процесуальну складову підготовки молодших школярів, урізноманітнити soft-інструментарій методів навчання, домінантою яких має стати принцип креативності, зв'язку з практикою, життєвими компетентностями, розвитку лідерства.

Отже, soft skills – це навички, вміння та характеристики, які дозволяють бути успішними незалежно від оточення, специфіки діяльності. Ці якості відповідають за мотивацію та спілкування людини. До них відносять: виявлення лідерських якостей та вміння командної роботи, мотивація команди, вміння навчати, вміння спілкуватися, вміння розв'язання конфліктів, вміння ставити та досягати поставлених цілей, вміння правильно планувати час, цілеспрямованість, презентаційні навички, ораторське мистецтво, навички ефективної комунікації, стресостійкість, креативність тощо. Сталого переліку, як і класифікації soft skills, не існує. Оскільки, зрозуміло, що для різних видів діяльності пріоритетними є різні види soft skills [4, с.240]. Дослідниця О. Абашкіна зазначає, що в більшості закладів освіти не приділяють значної уваги розвитку в учнів початкових класів soft skills, таких як ініціативність, здатність до навчання, чесність, розвитку

творчих здібностей. Проте навчальні програми переповнені освітніми дисциплінами, які розвивають у дітей «hard skills», тобто «жорсткі» навички, пов'язані зі знанням загальних та спеціальних предметів, практичної підготовки тощо. Про те, як майбутньому випускнику взаємодіяти у колективі з колегами, клієнтами, партнерами - не навчають, хоча всі вищеперераховані аспекти є важливими та доцільними у навчанні, адже впливають на якість роботи працівника. В Україні поняття soft skills є відносно новим і недостатньо дослідженим. [5, с.124-126].

Таким чином, поняття soft skills пов'язане з тим, яким чином люди взаємодіють між собою, тобто «м'які» навички рівною мірою необхідні як для повсякденного життя, так і для будь-якої діяльності. За даними досліджень, професійну та навчальну успішність визначають саме soft skills. Ключова різниця в оволодінні soft skills і «hard skills» полягає в тому, що «м'яким» навичкам складно навчитися з книжок або просто виконуючи свої обов'язки. Тому, сьогодні є беззаперечним факт, що, школа має готувати дітей до майбутнього життя. Для цього недостатньо володіти тільки теоретичними знаннями, а й бути компетентним у реальному житті. Дітям потрібно навчитися передбачати зміни та швидко адаптуватися до них на особистісному та соціальному рівнях. Відтак, щоб перебувати в гармонії з даними умовами, які готує майбутнє, навчання має містити інноваційний характер, враховувати навички 21 століття. Інноваційність як тип життєдіяльності людини має прийти на зміну інертності і необґрунтованому консерватизму. Творчість і життєтворчість стають наріжним камінням сучасних перетворень у житті як окремої людини, так і суспільства [25, с.162].

Отож, ми розглянули актуальність проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів як складової soft skills. В параграфі ми дослідили тенденції сучасного світу до посилення креативної складової освіти на всіх рівнях, важливість розвитку інноваційності для економічного, інтелектуального, духовного розквіту усіх країн. Нами було дослідження

дефініції «креативність», «обдарованість» їх сутність та структуру. Разом із тим зроблено висновок, що розвитку софт скілс не приділяється належна увага, таких як чесність, ініціативність, працелюбність, здатність до навчання, розвитку творчих здібностей (Р. Смайєр, О. Абашкіна).

1.2. Проблеми булінгу в початковій школі: сутність, види, причини

Виклики сучасного світу є різноманітними, багатомірними, різноманітними, турбулентними і швидкозмінними, що потребує в першу чергу акцентування на цінності та унікальності кожної особистості, зміни освітньої парадигми, посилення людино-центрованого підходу в усіх закладах освіти. Перезавантаження сучасної освітньої системи включає в себе зміну пріоритетів у філософії освіти, більш цілісні та ціннісні підходи до навчання, співпраці та міждисциплінарні інтеграції, зміни ролей багатьох акторів (учасників), нові правила, процедури і механізми їх подальшої взаємодії для досягнення спільних цілей Нової української школи (С. Клепко, Є. Вдовиченко, В. Андрущенко). На сьогоднішній день виникає така проблема як булінг, який є міжнародним явищем і якому присвячена увага багатьох зарубіжних вчених з таких країн Америка, Канада, Фінляндія, Велика Британія, Норвегія та інші. За попередні 25 років поняття «булінгу» набуло міжнародних соціально-психологічних і педагогічних ознак та визначається як складне зібрання соціальних, психологічних і педагогічних проблем [26, с.15]. В Україні посилення уваги науковців до проблеми булінгу відбулося завдяки гучним «історіям» жорстокого поводження дітей у школі, що викликало увагу з боку громадськості, психологів та батьків. Проте, на нашу думку, якби цю проблему широко досліджували науковці, педагогіки-практики, вона не набула б такого загрозливого масштабу, як у нас в Україні, про що свідчать і наші експериментальні дослідження (анкетування, інтерв'ювання), так і спостереження за освітніми процесом у школі.

Проаналізувавши зарубіжну педагогічну літературу, ми виявили закономірність у тому, що значна кількість досліджень наших колег була присвячена темі булінгу в освітньому середовищі (Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл, Дж. Салісбері та ін.). У спеціальних наукових виданнях, які присвячені питанням булінгу, представлено багато визначень цього поняття. Шведський психолог Х. Лейманн описує булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина зазнає певного виду агресії від іншої людини,

впродовж тривалого періоду, що викликає у жертви стан безпомічності і виключення з групи» [28, с.10]. Термін "булінг" утворилося від англійського слова 'bully', яке означає забіяка, хуліган, людина, яка, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим людям використовує свою силу і владу. Явище булінгу досить часто зустрічається і в дорослих трудових колективах, проте ця поведінка бере свій початок у молодшому підлітковому віці, коли одним з основних агентів гендерної соціалізації є школа. [26, с. 15].

Отже, булінг (цькування) – це певна дія або бездіяльність учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Необхідно знати, що булінг відрізняється від конфлікту такими поширеними ознаками:

- 1) систематичність дій кривдника або бездіяльність;
- 2) дисбаланс сил між агресором та жертвою;
- 3) свідомі дії які мають злий намір;
- 4) відсутність розкаяння у булера;
- 5) суб'єктивний склад.

Конфлікт – це зіткнення протилежних переконань, цілей, потреб, соціальних установок, які не є сумісними одна з одною у свідомості окремої особи, чи групи людей які є учасниками конфлікту.

Для конфлікту як способу взаємодії характерним ознаками є:

По-перше, конфлікт є явищем не регулярним та випадковим, відсутній злий умисел; По-друге, відзначається рівність сил між учасниками конфлікту, тому кожна із сторін може однаково впливати на процес суперечки; По-третє, спостерігається розкаяння та спрямованість зусиль сторін конфлікту на його вирішення [10, с. 2-4].

Види та форми булінгу (цькування)

Вперше види булінгу описав норвезький дослідник Дан Ольвеус. Він визначив, що булінг може бути прямим та непрямим.

Прямий булінг – це вид фізичної агресії, який проявляється у вигляді ударів, штовхання, плювання, щипання, залякування, обзивання, доторків сексуального характеру, жорстоких жартів, утисків через соціальний статус, релігію, расу).

Непрямий булінг – це певна агресивна поведінка яка може проявлятися у вигляді ізоляції, виключення з колективу, непристойних жестів, ненависного погляду, розподілу на кращих і гірших, поширення пліток тощо).

Види булінгу за формами знуцання:

- 1) Психологічний булінг: вербальні прояви, образи, натяки, погрози.
- 2) Фізичний булінг: будь-які фізичні втручання або дії.
- 3) Соціальний булінг : бойкоти, ігнорування.
- 4) Електронний булінг: кібербулінг.
- 5) Економічні знуцання: крадіжки, псування майна.
- 6) Сексуальний булінг: образи, висміювання інтимного характеру.

Найпоширенішими формами булінгу є:

- 1) Словесні образи, обзивання, погрози
- 2) Образливі жести, дії, плювки.
- 3) Залякування словами, загрозливою інтонацією, для того аби змусити жертву щось зробити та навпаки.
- 4) Ігнорування, виключення з гри, бойкот.
- 5) Вимагання їжі, грошей, речей, умисне пошкодження особистого майна.
- 6) Фізичне насилля, яке проявляється у вигляді ударів, штовхання, підніжок, викручування рук. Тобто застосування будь-яких дій, які можуть завдати болю або інших тілесних ушкоджень).

7) Приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету (СМС-повідомлення, коментарі в чатах), поширення чуток і пліток [24].

Ситуація булінгу має колективний характер. В школі діти утворюють певну соціальну структуру, яка має три основні елементи, а саме:

- 1) кривдник (булер);
- 2) потерпілий або мішень булінгу;
- 3) спостерігачі.

Кривдник (булер) – дитина, яка безпосередньо вчиняє булінг. Булерами часто стають ті, хто виховується без заборон або авторитету дорослих. Найчастіше такій дитині не вистачає уваги з боку батьків, тому самостверджуватися намагається за рахунок приниження інших. Індивідуальними рисами кривдника є : яскраво виражені лідерські та нарцисичні риси характеру, імпульсивна, має підвищену агресивність.

Також, на боці кривдника можуть виступати спостерігачі - прихильники – вони підтримують дії лідера, але самі загалом активної участі не беруть.

Серед прихильників виділяють:

Активних – це ті діти, котрі підтримують і захищають булера та допомагають йому у процесі цькування;

Пасивних – діти, яким подобається спостерігати за знущаннями, але не демонструють явних ознак підтримки, або ж діти які подумки підтримують жертву булінгу, але не втручаються, боячись опинитися на місці жертви.

Потерпілий (жертва) або мішень булінгу – той, над ким безпосередньо вчиняють булінг. Треба зазначити, що об'єктом булінгу може стати будь-хто. Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які відрізняються від своїх ровесників фізичними даними, особливостями розвитку (гіперактивні, з синдромом дефіциту уваги, заїканням тощо), успіхами в навчанні, матеріальним становищем, навіть просто запальним чи спокійним характером, заниженою самооцінкою, вираженим почуттям провини та невдоволенням собою тощо [10, с. 11-13].

Причини появи цькування дослідники об'єднують у чотири групи:

1. Особистісні причини, тобто індивідуальність фізичного, психічного, інтелектуального розвитку дитини, її зовнішність, стан здоров'я, національність та ін. можуть викликати цькування щодо неї. Будь-яка «інакшість» може бути висміяна оточенням. Часто причиною булінгу стають порушення в розвитку дитини. Наприклад, діти з психологічними особливостями: біполярним розладом, посттравматичним стресовим розладом, синдромом гіперактивності тощо. Булити можуть через заздрість до успішності у навчання, або ж матеріальних благ. Також причиною цькування стає бажання самоствердитись і здобути певний авторитет серед однолітків.

2. Сімейні причини. Якщо не налагоджено близькі стосунки між батьками та дитиною, не приділяють їй уваги, тому дитина не може розповісти про свої проблеми. Є випадки, коли авторитарний стиль батьківського спілкування школярі можуть переносити у колектив. Батьки занадто контролюють, кричать через оцінки, сварять та не дають відпочити тощо. Насамперед гіперопіка дитини позбавляє її можливості самостійно налагоджувати спілкування, розв'язувати проблеми. Якщо вдома є насильство, то дитина копіює поведінку дорослих і може сама стати кривдником або жертвою [11].

3. Чинники середовища. Серед них виділяють:

- 1) ігнорування проблем закладом освіти (невизнання проблеми булінгу провокує у дітей сприйняття, що це норма, або почуття безкарності);
- 2) вчитель виокремлює когось із учнів (позитивний чи негативний взірець викликає суперництво, що переростає в булінг цього учня);
- 3) авторитарний стиль навчання провокує низьку самооцінку, агресивність, психологічний самозахист школярів, коли замість одного карають увесь клас, то це підсилює агресивну поведінку дітей;
- 4) відсутність контролю педагогічним персоналом;

4. Соціальні причини – людська нерівність, нетолерантність суспільства, культурні норми, суспільні стереотипи, неконтрольований інформаційний простір (інтернет, ЗМІ, ігри, фільми тощо), що впливають на свідомість та хитку психіку неповнолітніх дітей.

Учні та вчителі можуть допускати дискримінацію у взаємних стосунках. Соціально-економічна нерівність – розповсюджена причина цькування (діти із забезпечених сімей ставляться зневажливо до дітей із малозабезпечених і навпаки [11]).

Таке явище, як булінг несе негативні наслідки й впливає на кожного учасника, незалежно від ролі у якій перебуває дитина. Булер, який під час довготривалого цькування та прояву жорстокості щодо іншої дитини перестає відчувати біль іншої людини, тобто втрачається почуття емпатії, знижується емоційний інтелект, дитина вже не розуміє ті або інші позитивні емоції, а лише виражає негатив, агресію, зневагу, ненависть тощо. Жертва булінгу стає ще більш невпевненою у собі, втрачає мотивацію до соціалізації, закривається у собі. Спостерігачі відчувають почуття провини, безсилля, власної безпорадності, що не змогли допомогти [9]. Тому, робимо акцент на той факт, що вирішальна роль у боротьбі з булінгом в закладах освіти належить учителям, яких мають підтримувати керівництво школи, батьки, представники місцевих органів влади та громадських організацій. Запорука протидії цькуванню – розуміння всією шкільною спільнотою того, що насильство, дискримінація та нетерпимість є неприйнятними.

Найкращою профілактикою булінгу буде така організація роботи, яка сприяє налагодженню довірливих стосунків між учнями та педагогами [11].

Таким чином, можемо зробити висновок, що, значною мірою на подальший розвиток уже вродженої обдарованості впливає соціальне середовище, у якому перебуває дитина, можна з впевненістю зазначати, що найбільший вплив на розвиток здібностей дитини впливає сімейне середовище, тобто підтримка батьків в будь-якій позитивній формі, та не менш важлива школа та всі її суб'єкти.

Якщо ми говоримо про школу, то потрібно більш глибоко розглядати це питання, адже важливою проблемою сьогодення є проблема булінгу, як між дітьми, так і між вчителем і учнем, особливо коли дитина є обдарованою та вирізняється неординарними здібностями. Але важливим аспектом цього питання є те, що в більшості випадків освітяни не піднімають ситуації цькування дітей в закладах освіти на рівень значущої проблеми, яка носить не тільки соціальний характер і пошкоджує психічне здоров'я не тільки «жертв булінгу» а й інших учасників цькування, й порушує правові норми, а саме кодекс прав дитини.

Отже, в параграфі нами було розглянуто актуальність проблеми булінгу в освіті та булінгу креативно обдарованих дітей зокрема, визначено ключові поняття з теми «Булінг», «булер», «жертва», «спостерігач» тощо, виявлено сутність, особливості, причини та профілактика проблеми цькування в освітньому середовищі, підкреслили зв'язок між проблемою булінгу та темою підтримки розвитку креативно обдарованої дитини.

1.3. Індивідуальні особливості креативно обдарованих молодших школярів як поштовх до булінгу.

Українськими та зарубіжними вченими (І. Гриненко, І. Особов, А. Терещук, Р. Павлюк, І. Поклад, Б. Гизелін, А. Маслоу, В. Сміт, П. Сміт, К. Тейлор, К. Роджерс) досліджено, що креативно обдаровані діти мають ряд особливостей, а саме: гнучкість мислення, здатність генерувати нові ідеї, нестандартний погляд на світ, складність з соціальною адаптацією та комунікацією. Найчастіше саме вони тягнуться до більш дорослих людей, рівень IQ та EQ значно вищий за однолітків. Це призводить до виникнення такого явища як, несприйняття, конкуренція, критика дітей з розвиненими креативними здібностями. На нашу думку, ця проблема недостатньо розглянута у наукових дослідженнях, зокрема педагогічних, що зумовило нашу увагу до проблеми булінгу креативно обдарованих дітей.

Отже, розглянемо зв'язок між проблемою креативної обдарованості та проблемою соціальної конфронтації, нерозуміння особливостей креативних дітей та інколи і проблеми спровокованими булінгом. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми обдарованості, нами було обґрунтовано структуру індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів.

Креативність – якість людини яку в освітньому просторі найважче помітити, але яка є передовою в ХХІ столітті. Креативне мислення яке набирає обертів і актуальності у всіх важливих сферах нашого життя.

Адже креативність це:

- 1) відмова від традиційних підходів, схем мислення;
- 2) створення унікального, неповторного продукту;
- 3) здатність генерувати нові ідеї;
- 4) розширення кругозору, вміння ризикувати.

Запити на сучасному ринку праці є гнучкими, динамічними, змінними, адже суспільство вимагає цікавих, креативних, нестандартних співробітників [52].

Нами було проаналізовано індивідуальні особливості креативно обдарованих дітей, в результаті чого, ми виділили два типи, а саме: відкритий та закритий. (авторський підхід). Їм властиві певні ознаки, які представлені у таблицях.

Індивідуальні особливості креативно обдарованих молодших школярів

Закритий тип	
1. Невпевнені в собі	Невпевненість у собі характеризується такими аспектами як песимізм, тривожність, намагання догодити, відчуженість, заляканість.
2. Замкнуті	Замкнута дитина відчужена, стримана, віддаляється від зовнішнього світу, який є для неї «болючим», тримається осторонь від інших, тихо розмовляє.
3. Емпатійні	Дітям із високим рівнем розвитку емпатії характерні такі особливості як чуйність, уважність, толерантність, ввічливість, співчутливість
4. Допитливі	Допитливі діти завзято шукають, опрацьовують інформацію, вони зацікавлені в пізнанні нового, цікавість впливає на розвиток креативності.
5. Критично мислять	Діти які критично мислять використовують знання та навички для того, щоб творчо вирішувати проблеми.

Відкритий тип	
1. Комунікабельні	Комунікабельні діти здатні за допомогою мови налагодити спілкування, побудувати відносини з оточуючими, встановити контакт.
2. Ініціативні	Ініціативні діти вміють запропонувати щось нове, проявити себе і показати свою сміливість, про вміння

	піти на ризик.
3. Впевнені в собі	У таких дітей впевненість в собі виражається у здатності самостійно ставити для себе значущу мету та позитивній оцінці власних можливостей для її досягнення.
4. Лідери	Така дитина має високий авторитет серед однолітків, на яку покладають відповідальність за прийняття рішень в значущих ситуаціях.
5. Оратори	Діти які вміють майстерно, влучно, красиво і правильно говорити, виражати власні думки та переконувати.
6. Стресостійкі	Діти які спокійно переносять вплив стресогенних чинників. Адекватно реагують на критику, можуть бути вмотивовані даним аспектом.
7. Гіперактивні	Гіперактивні діти є імпульсивними, неуважними (їх увага постійно відволікається від об'єкту), вони бігають і стрибають, б'ються, галасують, танцюють, співають - і все це майже одночасно.

До того ж у процесі роботи над нашим дослідженням, нами було проаналізовано біографії відомих креативно обдарованих особистостей світового рівня, таких як Уолт Дісней, Льюїс Керрол, Томас Едісон, Пауло Коельо, Том Круз на предмет їхніх умов життя, педагогічних умов виховання в сім'ї, особливостей творчої реалізації в соціумі, непорозумінь в комунікації з однолітками, батьками, педагогами.

1) *Томас Едісон*. Винахідник, якого знає увесь світ, народився в місті Майлен. Аль –так називали майбутнього генія, який мав досить слабе здоров'я –невисокий зріст, слабкість, хворобливість. Переніс скарлатину, яка далася взнаки –хлопчик оглух на ліве вухо. Через це Томасу не вдалося довго навчатися в школі, однокласники не любили його та знущались через вади

здоров'я. Вчителів вистачило на «обмеженого хлопчика» всього на три місяці, після чого батьки були вимушені забрати Томаса і перевести на домашнє навчання. Секретом талановитого винахідника –самоучки дуже простий, який висвітлено в цитаті самого Томаса Едісона «Геній – це 1 відсоток натхнення і 99 відсотків потіння» [59].

2) *Льюїс Керрол*. Відомий письменник народився в Дарсбері, графстві Чешир. В сім'ї Керролів народилось чотири хлопчики та сім дівчат. Льюїс ще з дитинства проявляв певну розумову обдарованість. Керрол був шульгою, що в ті часи сприймалось дуже вороже, не так як зараз. Тому йому забороняли писати лівою рукою та перевчали писати правою. Саме це стало причиною психологічної травми та призвело до заїкання. Деякі науковці стверджують, що Льюїс Керрол був аутистом. Ще з дитинства батько був проти творчих занять сина, тому його віддали в приватну граматичну школу, де він продемонстрував неймовірні результати в математиці. Після закінчення навчання Керрол жив як дві окремі особистості. Перша – видатний учитель, математик, друга – творча людина, письменник.

Льюїс Керрол подарував світу жанр «парадоксальної літератури», неймовірні, фантастичні твори, які люблять, читають, екранізують у всьому світі і нині [36].

3) *Уолт Дісней*. Відомий художник-мультиплікатор народився в Чикаго у бідній сім'ї, був наймолодшим серед п'ятьох дітей. З самого дитинства Уолтер був небайдужим до малювання, батько не визнавав пристрасть сина до, як йому здавалось, безглуздої справи, яка не принесе його сину користь. Батько бив малого Діснея, коли бачив, що той займається малюванням. Але він малював за любої нагоди. Відомо, що він часто малював на стінах будинків, використовуючи замість фарб та кісточок звичайну палицю та смолу. Одного дня сусід попросив малого Уолтера намалювати його коня. За цю справу хлопець отримав свій перший заробіток 25 центів. Уолт Дісней – найвідоміший мультиплікатор, якому казали, що у нього відсутня фантазія, йому відмовляли в усіх можливих студіях. Але він став тим, кого люблять і

поважають. Він створив безліч казкових світів та цікавих персонажів, яких знають і люблять дотепер в усьому світі. За допомогою мультфільмів Дісней намагався не тільки зробити життя дітей цікавим та щасливим, але й продовжити дитинство дорослим [60].

4) *Пауло Коельо*. Пауло Коельо народився в Ріо-де-Жанейро у досить забезпеченій сім'ї. Хлопчик з дитинства ходив до католицької школи, в якій головним вектором навчання було зрощення в дітях духу суперництва та переваги над іншими. Чимало часу приділяли розвитку індивідуальних особливостей та талантів учнів. Завдяки навчання в католицькій школі майбутній письменник зрозумів, що прагне писати книжки. Батько ж у свою чергу не розділив нового захоплення сина і розцінив це як порушення психіки та віддав дитину до психіатричної лікарні, де йому поставили діагноз шизофренія. Як наслідком стало те, що батьки врешті решт добилися того, щоб син став юристом. Але не покинув своєї мрії стати письменником і під час подорожей по світу почав писати і писати багато.

Пауло Коельо – видатний письменник, який попри батьківські заборони, лікарські діагнози, критику і несприйняття однолітків став людиною, книги якої переклали 67 мовами світу, письменником якого знають та читають в усьому світі [51].

5) *Том Круз*. Всесвітньо відомий актор Том Круз народився в Нью-Йорці в сім'ї інженера-електрика. За 12 років навчання Том змінив близько 15 шкіл саме через булінг однокласників та вчителів. Його називали розумово відсталим, тому що він не проявляв гарних результатів у навчанні, читав по складах, говорив з акцентом та писав замість потрібних букв або цифр каракулі. Саме в цей час хлопець страждав від дизлексії. Захворювання, при якому порушуються навички читання та письма. Том не був високим і сильним хлопцем тому його часто били однолітки [7].

Таким чином можемо зробити висновок, що багато творчих особистостей мали складні умови дитинства, непрості стосунки з однолітками, у більшості з них нестандартне засвоєння інформації, вони

мали певні труднощі із запам'ятовуванням, а також з комунікацією з дорослими та однолітками. Разом із тим, прослідковуючи біографії цих творчих особистостей, можна помітити, що в усіх них присутня величезна мотивація, здатність генерувати ідеї, нестандартно мислити, гнучкість мислення та інші ознаки креативності та саме завдяки таким якостям людство досягло значних успіхів у розвитку. Зокрема, можна прослідкувати труднощі творчих людей у реалізації в шкільному навчанні, оскільки освіта не орієнтована на «праву півкулю» мозку, саме там де знаходиться творчість і творчі процеси, а орієнтована більше на «ліву півкулю» мозку (теорія двох півкуль мозку зараз зазнала трансформацій, і звучить як «теорія нейронних зав'язків», тому що немає чітко вираженої правої півкулі, а є синергія розвитку нейронів). Можна сказати, що шкільне навчання не сприяло розвитку їх творчих здібностей, разом із тим це розвивало їхню мотивацію, силу волі, прагнення в деякій мірі довести свою думку, отримати результат. Дуже часто їх творчі прояви носили спонтанний характер, але з часом вилилися в творчі продукти.

Підсумовуючи все вищезазначене звернемо увагу на те, що для таких дітей стандартна система шкільного навчання не завжди підходить, вона розвиває переважно *hard skills*, однак саме ці люди дали нам величезні винаходи, прориви в науці, завдяки цим людям розвиток нашої планети прискорювався, тому в шкільному навчанні потрібно враховувати тему розвитку обдарованих дітей, дітей які нестандартно мислять, бачать світ, і в такому ключі розробляти програми індивідуальної траєкторії розвитку дітей.

Крім аналізу індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів нами було проаналізовано досвід вчителів початкових класів, педагогів, які працюють з креативно обдарованими дітьми. Для цього нами було проведено інтерв'ювання з Рубан Оксаною (вчитель початкових класів), Гафуровою Ренатою (театральний педагог) на предмет їхньої думки про досліджувану нами проблему, індивідуальні особливості креативно

обдарованих дітей, створення педагогічних умов профілактики булінгу креативності.

Інтерв'ю з Ренатою Гафуровою

Рената Гафурова – акторка, режисерка, викладачка

Творчої експериментальної майстерні для дітей і підлітків,

лауреатка премії імені М. М. Коцюбинського

- Розкажіть про Ваше дитинство, якою Ви були? Чи підтримували Вас батьки?

- У мене, можна сказати, дитинство було щасливої радянської дитини, була повна сім'я, але звісно як і в будь-якій сім'ї були певні негаразди, але в цілому все було добре. У мене був досить авторитарний батько, але при цьому він був дуже освіченим. Він привив мені любов до літератури, гарної музики. Завдяки татові тягнулась більше до інтелектуального зростання. В мене був досить гарний клас, і навіть до цього моменту ми збираємося, зустрічаємося всі разом. Класний керівник зазвичай мене виділяла, адже я була активною і брала участь у всіх заходах і дуже любила літературу, часто виступала на конкурсах. Батьки дуже цінували мою активність і завжди мене підтримували, записували на різні кружки, секції.

- Чому вирішили займатися творчою діяльністю саме з дітьми «жертвами булінгу»?

- Це взагалі вийшло дуже спонтанно, адже я закінчила театральний курс, протягом 15 років я працювала акторкою у нас в молодіжному театрі, загалом в театрах та на телебаченні. Діти виникли якось паралельно, тобто в певний момент, коли це було як підробіток, я зрозуміла, що саме це приносить мені більше задоволення ніж акторська кар'єра. А от ця робота мене приваблює найбільше саме через дітей, адже діти це вдячний слухач, якщо ти в них дуже багато вкладаєш любові, то це ніколи не проходить повз, тому що діти дуже емпатійні і у відповідь тебе також дуже люблять, а це завжди дуже приємно. Просто з дітьми потрібно бути чесним, відкритим і щирим і цього достатньо.

- *З якими саме індивідуальними особливостями до вас приходять діти?*

- Діти, з якими це траплялось, їх було небагато, то це були в основному діти флегматичні, сором'язливі та замкнуті. Можна сказати, що вони не вливалися в колектив, я не можу сказати, що це були проблемні діти, ні. Мені навіть більше здавалося, що вони більш дорослі, мудріші, ніж інші.

- *Чи змінилося життя дітей, після того як вони потрапили до вас?*

- Так, стали більш відкритими, впевненими в собі. Але це не через те, що вони працювали зі мною, скоріш із-за атмосфери в колективі. Я намагалась створити таку атмосферу, де є певна адаптація для нових дітей, а ще я не переносю, за своїми поглядами, духу суперництва, я проти конкурсів, змагань, оцінювань, міс, містер. Я вважаю, що це шкодить, такого не повинно бути. В своєму колективі вирішила, що всі мають бути рівні, однаково отримувати увагу від мене, навіть не дивлячись на те, які ролі вони грають. Будь-якій дитини повинно бути комфортно, ніхто не має відчувати, що є «любимчик», зірки, а я ось тут на другорядних ролях. Оскільки я на цьому сильно загострюю увагу завжди і не даю ніяких моментів суперництва, тому діти приходючи в колектив швидко адаптуються. Також я знаю, що діти займаються не тому що вони так хочуть на сцену, вони так сильно люблять театр и хочуть бути артистами – їм просто подобається бути причетними до колективу і атмосфери, тому я впевнена, що це повпливало, діти відчували свою значимість, адже якщо в цьому колективі вона є, то і в інших також.

- *Про які особисті відкриття можете розказати?*

- Я завжди розмовляю з дитиною, як з дорослим. Працюючи з дитиною я впевнена в тому що дитина хороша, доросла і вона в стані зрозуміти, ті речі які я їй кажу, тобто я не сумніваюсь в здібностях. Розмовляючи з дитиною, я «авансом» даю їй зрозуміти що вона талановита, може з усім впоратися. Намагаюсь підкреслити той момент, що дитина прекрасна навіть ззовні, «підніми свої очі», «випрями спину» тому що ти

прекрасна. Зрошую в дітях любов до себе. Також, я завжди намагаюсь давати якісь відповідальні завдання, навіть коли діти ще маленькі, з 10 років. Навіть ті діти які порушують поведінку, бешкетують, то я даю йому впевненість, шляхом відповідальності.

За результатом проведеного інтерв'ю можна зробити висновок, що педагогічні умови для розвитку креативності є важливими. В ході аналізу на основі професійної діяльності театрального педагога Ренати Гафурової були виявлені наступні результати, а саме такі педагогічні умови:

- 1) Визнання унікальності кожної дитини
- 2) Доброзичливе ставлення до кожного учня
- 3) Врахування індивідуальних особливостей кожної дитини
- 4) Використання дидактичного методу виховання «Вибух» (За системою А. С. Макаренка)
- 5) Виховання дітей без порівнянь в досягненнях
- 6) Баланс «любов-дисципліна»
- 7) Театральна діяльність, як синергія розвитку емоційного інтелекту, саморозкриття, співпраці та креативності.

Інтерв'ю з Рубан Оксаною

*Рубан Оксана, вчитель вищої категорії 25 років педагогічного стажу
спец школа СШФМП №12 Чернігів.*

- Чи стикалися ви у своїй педагогічній практиці з креативними дітьми і які їхні особливості ви помічали?

- У кожному моєму класі є так звані «особливі» діти, тобто які по іншому бачать світ, по-іншому виконують завдання, не встигають за навчальною програмою початкової школи, і саме вони перебувають в складних стосунках з однолітками (від несприйняття до елементів булінгу).

- Яка роль учителя у вирішенні проблеми булінгу креативно обдарованої дитини?

- Моя роль як вчителя – особливу увагу приділити цим стосункам адже «учитель – це капітан корабля, якщо на кораблі є булінг, то саме ті, як

вчитель є капітаном корабля на якому є булінг». Тобто відповідальність і роль вчителя в цих ситуаціях величезна.

- Чи є у Вас «педагогічні секрети» організації гуманного освітнього процесу з дітьми для збереження їхньої унікальності та креативності.

Мій секрет такий: я вчу дітей любові, відкривати канал любові один до одного, намагаюся переконати інших вчителів у важливості бути добрішими, толерантнішими, уважнішими до таких дітей, а в процесі роботи я бачу, як ці діти розкриваються в тих чи інших видах діяльності. Не всі стануть відмінниками, це і не потрібно, важливо стати гарною чутливою людиною один до одного, і ці діти навчають буди добрими один до одного. Саме в таких умовах може розкритися душа кожної дитини і вчителя.

Отже, проаналізувавши індивідуальні особливості креативно обдарованих школярів, а також інтерв'ю, зазначимо, що вчитель є передовою особистістю в освітньому середовищі для дитини, адже саме вчитель вказує вектор у навчанні та вихованні молодших школярів. Тому важливо буди компетентним як у навчальній програмі так і в індивідуальних особливостях учнів, для того аби повною мірою розкрити їх потенціал та в подальшому його розвивати.

Висновки до першого розділу

У першому розділі ми розглянули актуальність проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів як складової soft skills. Ми дослідили тенденції сучасного світу до посилення креативної складової освіти на всіх рівнях, важливість розвитку інноваційності для економічного, інтелектуального, духовного розквіту усіх країн. Нами було проведено дослідження дефініції «креативність», «софт скілс» їхньої сутності та структури.

Разом із тим ми дійшли до висновку, що розвитку таких складових софт скілс як чесність, ініціативність, працелюбність, здатність до навчання, розвиток творчих здібностей не приділяється належна увага. (Р. Смайєр, О. Абашкіна). А також ми дослідили тему обдарованості та булінгу і дійшли до висновків, що значною мірою на подальший розвиток уже вродженої обдарованості впливає соціальне середовище, у якому перебуває дитина.

Можна з впевненістю зазначати, що найбільший вплив на розвиток здібностей дитини має сімейне середовище, тобто підтримка батьків в будь-якій позитивній формі, та не менш важлива школа та всі її суб'єкти.

Якщо ж ми говоримо про школу, то потрібно більш глибоко розглядати це питання, адже важливою проблемою сьогодення є проблема булінгу, як між дітьми, так і між вчителем і учнем, особливо коли дитина є обдарованою, але важливим аспектом цього питання є те, що в більшості випадків освітяни не піднімають ситуації цькування дітей в закладах освіти на рівень значущої проблеми, яка носить не лише соціальний характер і пошкоджує психічне здоров'я як «жертв булінгу» та інших учасників цькування, а й порушує правові норми, головним серед яких є кодекс прав дитини.

Також було визначено ключові поняття з теми «булінг», «булер», «жертва», «спостерігач» тощо, виявлено сутність, особливості, причини та профілактика проблеми цькування в освітньому середовищі, підкреслено зв'язок між проблемою булінгу та темою підтримки розвитку креативно обдарованої дитини.

Крім аналізу індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів нами було проаналізовано досвід вчителів початкових класів, педагогів, які працюють з креативно обдарованими дітьми.

Проведене нами емпіричне дослідження (аналіз результатів анкетування дітей молодшого шкільного віку) не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками виявлено пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холістичних технологій виховання (інтеграція психології, психотерапії та освіти, виховання), сучасних ціннісних форм, методів розвитку дітей, важливість розвитку у дітей молодшого шкільного віку таких soft skills, як емоційний інтелект, емпатія, здатність до самопрезентації, лідерства, прояву креативності тощо.

РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ В НУШ

2.1. Емпіричне дослідження наукового вивчення творчих здібностей молодших школярів

З метою виявлення стану проблеми розвитку креативності молодших школярів та попередження булінгу серед цієї цільової аудиторії, було проведено комплексне дослідження, яке вимагало проведення Тест Торренса з метою виявлення креативності; Анкетування дітей з метою з'ясування наявності булінгу в класі; Тестування студентів спеціальності «початкова освіта» з метою з'ясування актуальності проблеми з власного досвіду та обізнаності з проблемою для їх педагогічної діяльності; Інтерв'ювання вчителів початкових класів, асистентів для з'ясування конкретних ситуацій, порад (висвітлено в пункті 1.3), а також для підкріплення експериментальних даних.

Організація дослідження проводилась в 4 етапи, а саме:

1. Проведення дослідження творчих здібностей молодших школярів за «класичним варіантом» тесту П. Торренса, а саме субтест №2 «Закінчи малюнок» (Додаток Г). Діагностичний інструментарій передбачав певний роздатковий матеріал у вигляді тестового бланку, що складався з десяти квадратів, в яких були зображені графічні контури різної форми.

Мета тестування отримати результат розвитку креативної обдарованості серед учнів 2-го класу. Проведення тестування полягало у виявленні відсоткового відношення розвитку креативності учнів та його аналіз.

2. Другий етап дослідження передбачав формування анкети для учнів молодшого шкільного віку. Анкета для дітей містить 5 запитань, 3 з них в тестовому форматі, 2 – відкритого типу (додаток Б). Для збільшення вибірки був залучений 4 клас. Розроблена анкета полягала у виявленні булінгу в освітньому середовищі креативно обдарованих дітей, шляхом

зіставлення результатів першого та другого етапів експерименту.

3. Етап полягав у розробці анкет для студентів спеціальності «Початкова освіта». Анкета містить 10 запитань тестового формату та одне запитання відкритого типу. Мета анкети – виявити особисте ставлення студентів до булінгу кретивних дітей, до цькування в цілому та виявити чи є проблема булінгу в закладах освіти актуальною на сьогоднішній день (Додаток А).

4. Інтерв'ювання вчителів проводилось на заключному етапі експерименту з метою з'ясування тих аспектів дослідження, які важко виявити в процесі кількісного аналізу, отже інтерв'ювання мало на меті якісний аналіз.

В емпіричному дослідженні брали участь 26 учнів 2 класу і 22 учня 4 класу ЗОШ I-III ступенів №3 м. Чернігів Науковий експеримент проводився в жовті 2021 року. Збір даних відбувався у послідовності: знайомство, бесіда з дітьми, проведення методики, заповнення звітної документації. В якості психодіагностичного інструментарію було використано тест творчого мислення П. Торренса, призначений для тестування дітей даної вікової категорії. Тест застосовується для діагностики креативної обдарованості, починаючи з віку 5-6 років. Мета тестування полягала у отриманні певних творчих, креативних результатів, що відображають їх природну складність. Для учнів початкових класів доречно використовувати субтест «Заверши малюнок», який припускає можливість різних варіацій та модифікацій.

Охарактеризуємо етапи тестування за «класичним варіантом» тесту П. Торренса:

1. Підготовка до тестування.

Перед тим, як продемонструвати та роздати учням тест, були враховані наступні аспекти роботи:

1. Тест не допускає доповнень і змін. «Імпровізація» в інструкції вимагає повторного тестування;

2. На момент проведення тестування рекомендовано організувати позитивну атмосферу. Під час тестування потрібно уникати таких слів, як: «тестування», «перевірка», «іспит», адже дані терміни можуть викликати напруження та тривожність у дітей, що може спричинити блокування атмосфери свободи творчих проявів. Тестування проходить у формі цікавого завдання, в обстановці заохочення креативності, творчості, уяви, а також стимулювання до використання нестандартності у вирішенні завдання.

3. Оптимальним розміром групи є – 15-35 досліджуваних.

4. Відведений час для виконання тесту – 30 хв. Якщо враховувати підготовку до проведення тестування читання інструкцій, можливі питання, необхідно відвести 45 хв.

5. Якщо інструкція викликатиме запитання, треба відповісти на них повторенням завдань. Не рекомендується використовувати зразки – відповіді. Це призводить до зменшення кількості та якості відповідей.

Тестовий матеріал:

а) Кольорові олівці;

б) Аркуш, на якому зображено десять квадратів із графічними фігурами різної форми.

На початку проведення експерименту, було доступно висвітлено учням, що їм потрібно зробити, а також ми намагалися викликати інтерес та мотивацію до виконання завдання. Для цього було використано текст: «Діти! Сьогодні я проведу для вас дуже цікаве завдання. Воно покаже нам, як добре ви вмієте креативити, творчо мислити та вигадувати щось надзвичайно фантастичне. Використовуйте всю вашу уяву, творчість по максимуму. Дайте простір своєму натхненню.» Далі учням пропонувалася інструкція: «На цих аркушах зображені незакінчені фігурки. Якщо домалювати їх, вийдуть цікаві предмети або сюжетні картинки. Спробуйте придумати, щось надзвичайно цікаве, креативне, або ж, навіть власну історію, які ніхто більше придумати не зможе. Зробіть її цікавою, додайте до неї нові ідеї. Придумайте назву для картинки і напишіть її внизу цієї картинки. Після закінчення 30 хв. ми

зупинили роботу. Якщо діти не встигали підписати свою роботу, ми допомагали їм одразу після експерименту [57].

2. Обробка дослідницьких даних.

Характеристика показників творчого мислення:

1. Оригінальність – характеризується здатністю дітей до висвітлення нових ідей, відмінних від очевидних. Вимірюється кількістю неординарних відповідей, образів, ідей.

2. Гнучкість – позначає уміння висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовувати різні стратегії вирішення. *Вимірюється такими категоріями:* природа, тварини, люди, символи, знаки, механічні малюнки, декоративні елементи.

3. Розробленість – здатність до винахідництва, творчої діяльності. Вимірюється кількістю суттєвих і незначних деталей при опрацюванні ідеї, наприклад: деталізація образів, ретельність тощо.

При обробці досліджуваних даних було враховано, що причини високих і низьких показників дітей молодшого шкільного віку по вимірах креативності можуть бути розбіжними. Низький коефіцієнт оригінальності часом спостерігається при закритому типі обдарованості, якому властиві уповільнені процеси мислення, при явищах булінгу. Тому при обробці емпіричних даних істотним був не тільки кількісний результат, а й причини цього результату, з'ясування особливості цих дітей [12].

3. Оцінка виконання завдання

1. Оригінальність. Оцінювання завдання проводилось за використання шкали від 0 до 5 балів, згідно частоти відповідей, які мають однаковий результат. Відповіді, які найчастіше зустрічаються (близько 5% і більше) отримують 0 балів. Таким же чином оцінюється очевидність відповіді наприклад «серце», «дерево», «ялинка». Відповіді, що зустрічаються в 4%, оцінюються 1 балом, від 3% до 4,9% -2 балами, в 2% -2,9% – 3 балами, в 1% – 4 балами. Решта відповідей оцінюються в 5 балів. Не зараховуються ті результати тестування, які не відповідають завданню або малюнок не

пов'язаний з фігурою.

2. *Гнучкість.* Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорій можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви.

3. *Ретельність розробки.* При оцінюванні ретельності розробки бали даються за кожен важливу, цінну деталь, яка доповнює початкову фігуру, як в межах її контуру, так і за її межами. При цьому основна найпростіша відповідь має бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється. Один бал дається за кожен істотну деталь загальної відповіді (при цьому кожен клас деталей оцінюється один раз і при повторенні не враховується):

- колір, який доповнює основну ідею;
- штрихування (за загальну ідею);
- кожен різновид оформлення, крім кількісних повторень;
- кожен деталь у назві попри необхідність. Якщо лінія розділяє малюнок на дві значущі частини, підраховуються бали в обох частинах малюнка. Якщо лінія позначає певний предмет, то вона оцінюється одним балом [63, с. 26-27].

Тест творчого мислення П. Торренса

Аналізуючи результати учнів 2-го класу за методикою Торренса ми помітили, що вони розподілилися наступним чином (див. рис. 2.1).

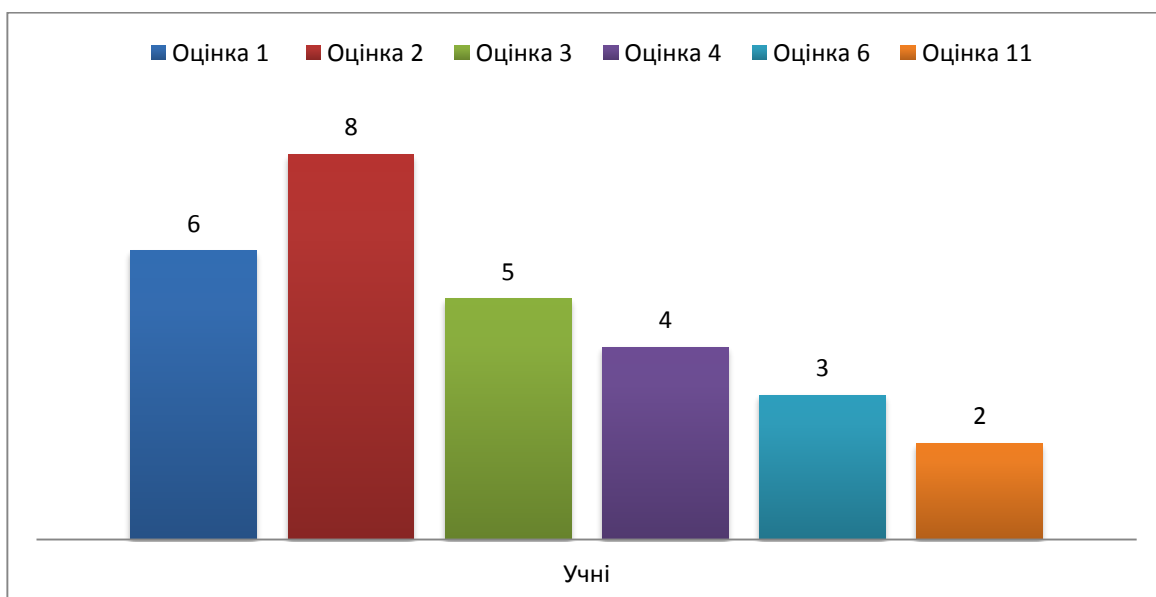

Рис. 2.1. Результати тестування учнів 2 класу за методикою Торренса

В середньому за методикою Торренса учні 2 класу набрали 28 балів, що свідчить про середній рівень креативності. Виняток складає Валерія та Емілія, рівень креативності яких вище достатнього. Середній рівень креативності характерний для дітей молодшого шкільного віку, які мають необхідні творчі сили, проте не використовують їх повною мірою. Психологічні бар'єри, комплекси, або ж просто лінощі стоять на заваді самоактуалізації. Вони не прагнуть виділитися серед інших, хоча відчують в собі творчі здібності. Інколи важкі на підйом, але якщо починають щось робити, роблять це творчо, з натхненням, доводячи розпочату справу до кінця. Такі діти молодшого шкільного віку відповідальні, самостійні, можуть взяти на себе організаційну роль, здатні до самоуправління.

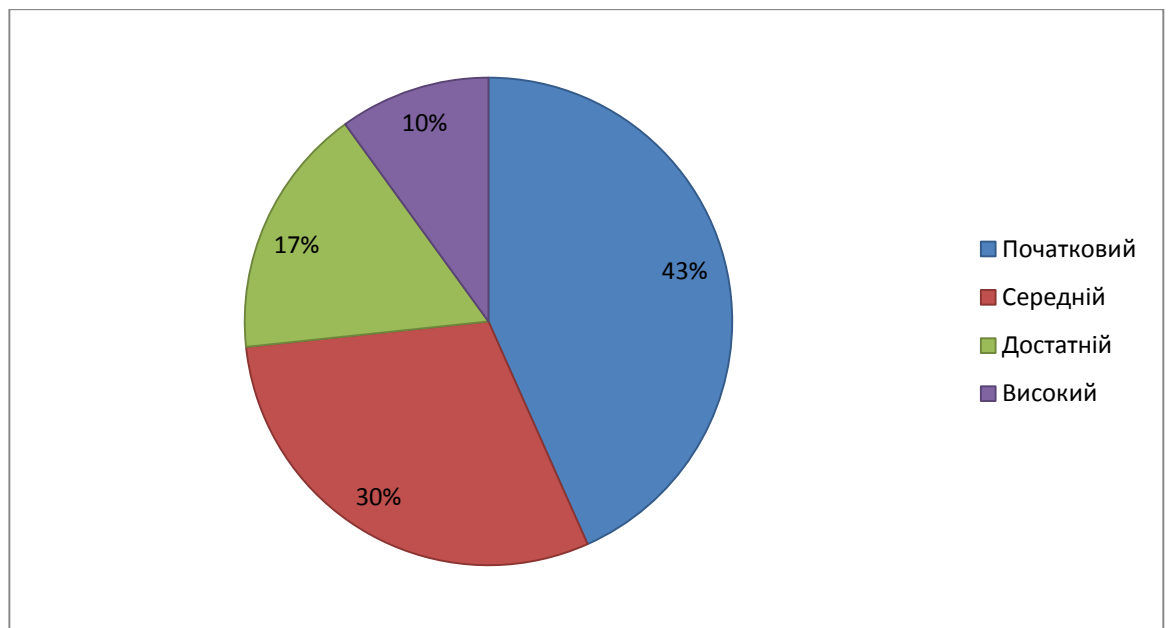

Рис. 2.2 Результати тестування за тестом Торренса учнів 2-го класі у відсотковому відношенні

В експериментальному дослідженні було обґрунтовано критерії розвитку креативності молодших школярів. Зіставлення й узагальнення результатів виконання учнями діагностичних завдань дозволило обґрунтувати їх за рівнями розвитку досліджуваних здібностей початковий, середній, достатній та високий. Аналіз отриманих даних показав, що половина випробуваних має середній рівень розвитку креативності, що може

бути характерно для класу «Інтелект». При цьому 17% показують достатній рівень креативності. Високий рівень показали лише два випробуваних (10% від загального дослідження). Як можемо помітити, 63% випробуваних мають початковий та середній рівні розвитку креативності, що пояснюється вектором навчання досліджуваного класу – навчання з направленням поглибленого вивчення інваріантної складової навчального плану, тому можемо припустити, що саме цей аспект вплинув на отриманий нами результат дослідження [65, с. 172].

Анкетування на виявлення булінгу серед дітей 2-Е та 4-Д класів.

Так як тема нашого дослідження – булінг креативно обдарованих молодших школярів, для цільності експерименту нами було проведено анкетування серед 2 и 4 класу (4 клас, який не підпадав під тестування Торренса було залучено для підвищення вибірки опитуваних і отримання більш явних результатів). Результати діагностичного дослідження з дітьми 2 –Е та 4 –Д класів загалом 48 респондентів з них 26 дітей другого класу і 22 – четвертого) свідчать, що більшість дітей повністю задоволена, як до них ставляться їх однокласники. Інтерпретація даних отриманих за результатами опитування здійснювалась за допомогою анкетування. Дітям пропонувалося відповісти на 3 питання тестового формату та 2 питань, які потребували розгорнутої відповіді

Мета дослідження: проведення дослідження для виявлення наявності булінгу в освітньому середовищі креативних дітей та булінгу загалом. Виявити, чи є проблема цькування в закладах освіти наявною зараз.

Обґрунтування методу дослідження: для проведення цього дослідження було використано анкетне опитування. Анкета заповнювалась особисто на роздатковому матеріалі адже для дітей цей варіант є найлегшим. Також анкета була додатково перевірена шкільним психологом та вчителем класоводом аби упевнитися, що питання будуть посильними, зрозумілими та доречними для дітей. Анкета складалася з 5 запитань, 3 – у тестовому форматі та двох запитань, які потребували розгорнутої відповіді. На

заповнення анкети знадобилося не більше 15 хвилин. Запитання містили в собі три варіанти відповідей аби не дезорієнтувати дітей.

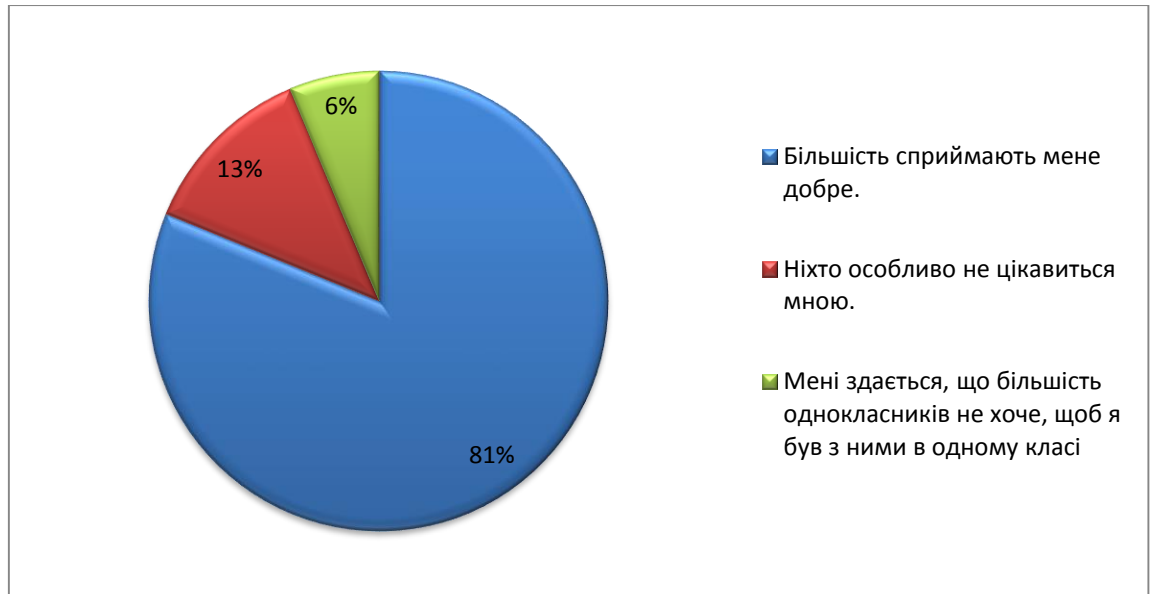

Рис. 2.3 Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як тебе сприймають однокласники?»

Після першого питання можна зробити висновок, що 81% респондентів вважає, що в класі їх сприймають позитивно, 13% опитуваних зазначили, що ніхто особливо ними не цікавиться, а інші 6% впевнені, що більшість однокласників не хочуть, щоб вони були з ними в одному класі. Отже, загалом, можна впевнено виділити аспект позитивного ставлення школярів один до одного, оскільки відповідь набрала 81% позитивного значення. Але ми не можемо не враховувати відповіді, які мають негативний вектор направлення, який можна розцінювати як наявність булінгу в освітньому середовищі.

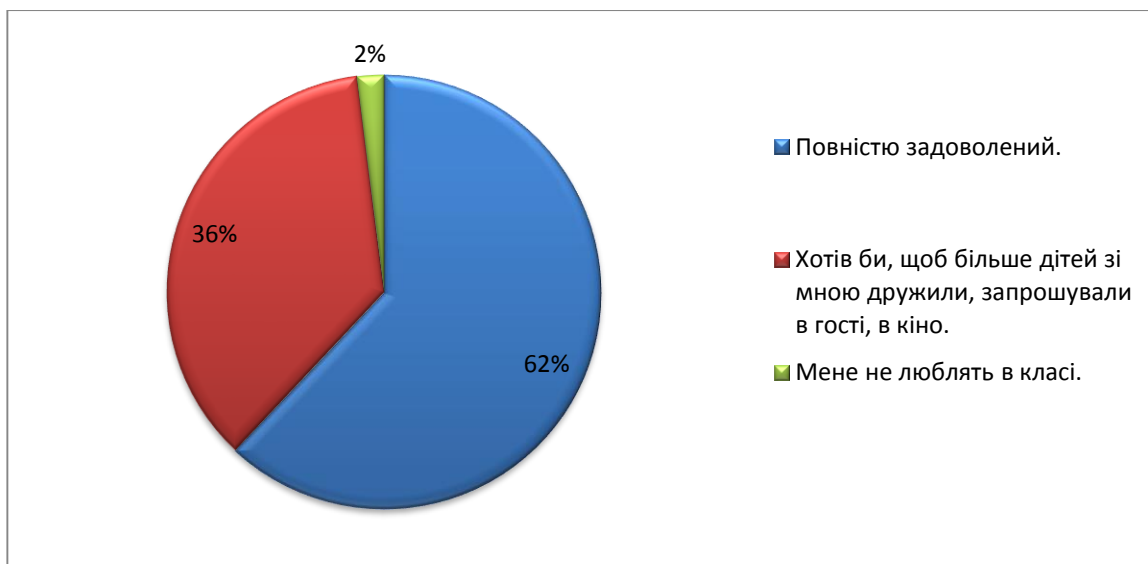

Рис. 2.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи задоволений ти тим, як твої товариші ставляться до тебе»

Після другого запитання підсумуємо, що 62% респондентів повністю задоволені, як до них ставляться однолітки в класі, а 36% опитуваних хотіли би, щоб більше дітей з ними дружили, решта 2% опитуваних вказали, що їх не люблять в класі. Тому можна зробити висновок, що проблема булінгу в освіті є актуальною та важливою.

Рис. 2.5. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як ти ставишся до класу?»

На питання «як ти ставишся до класу?» відповідь «я хочу щоб наш клас був дружнім» набрала 92%, також по 4% опитаних вибрали варіанти «мені

все одно» та «я не хочу, щоб проводили заходи, бо не братиму участь» Після аналізу відповідей на 3 питання, зазначаємо, що майже всі діти прагнуть покращення відносин у колективі та налаштовані на співпрацю та дружні відносини.

4. «Кого б ти запросив на день народження, а кого ні?»

Проаналізувавши відповіді відкритого типу помітно спостерігається прояв булінгу, як у 2 класі, так і в 4 класі. Значна кількість респондентів написали, що не хотіли б запрошувати на день народження хлопчика Даниеля, а в 4 класі – Максима.

Отже, проведене нами емпіричне дослідження (аналіз результатів анкетування дітей молодшого шкільного віку) не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками виявлено пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холістичних технологій виховання.

Мета емпіричного дослідження: проведення дослідження для розуміння особистого ставлення студентів до булінгу креативних дітей в закладах освіти та до булінгу в цілому. Виявити, чи є проблема булінгу в закладах освіти актуальною зараз.

Метою нашої розвідки є не стільки теоретичне, скільки емпіричне дослідження конкретного явища, а саме проблеми булінгу дітей з боку різних учасників освітнього процесу, а саме проаналізувати результати анкетувань майбутніх педагогів (спеціальності «дошкільна освіта» та «початкова освіта») на предмет булінгу в освіті, аналіз, опис результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Результати діагностичного дослідження зі студентами 2 курсів (39 респондентів) свідчать, що багато студентів зіштовхнулися з проблемою булінгу як у школі, так і в університеті

Інтерпретація даних отриманих за результатами опитування здійснювалась за допомогою анкетування. Студентам пропонувалося відповісти на 10 питань тестового формату та 1 питання, яке потребувало розгорнутої відповіді

Обґрунтування методу дослідження: для проведення цього дослідження було використане анонімне анкетне опитування. Анкета заповнювалася особисто в електронному вигляді, тому всі впливи були мінімізовані.

Анкета складалася з 11 запитань, 10 – у тестовому форматі та одне запитання, яке потребувало розгорнутої відповіді. На заповнення онлайн-анкети знадобилося не більше 10 хвилин. На деякі запитання можна було написати свій варіант відповіді для того, щоб створити максимально комфорт для респондента та розширити межі відповідей.

Вхідні дані: Загалом було опитано 39 осіб, які були студентами 2-го курсу, усі респонденти були дівчатами віком від 18 до 20 років.

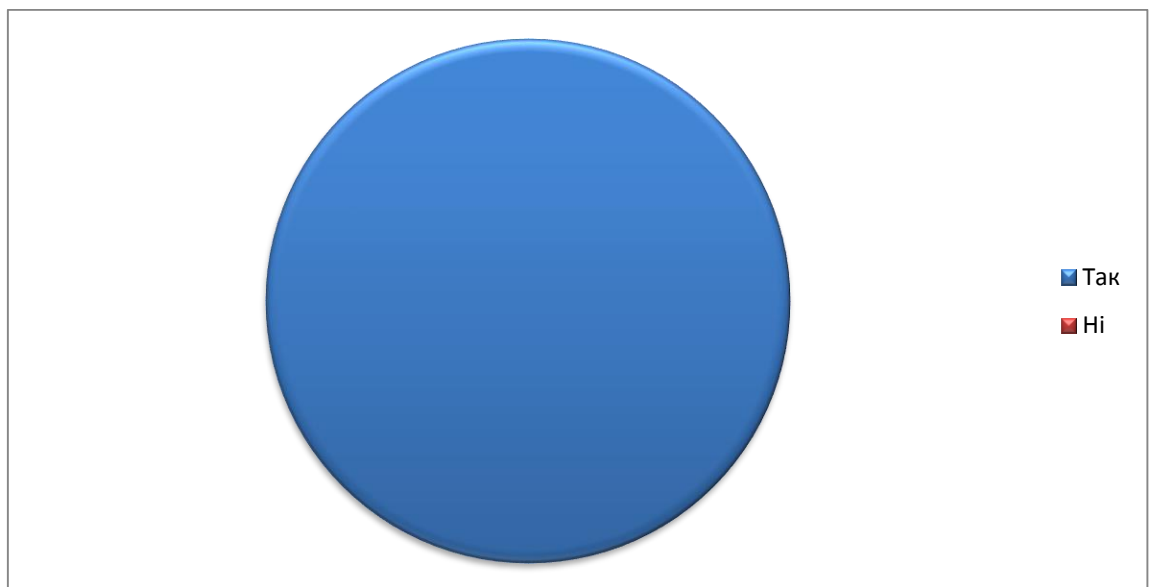

Рис. 2.6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи знаєте ви, що таке булінг?»

Після першого питання можна зробити висновок, що всі респонденти знають про таке поняття, як булінг, тому можна підсумувати, що даний термін є зрозумілим та розповсюдженим на даний момент. Оскільки відповідь набрала 100% позитивного значення з цього випливає таке ствердження, що цькування (булінг) є досить популярною темою, яка піднімається фахівцями в галузі освіти, психологами, ЗМІ, тощо, що спричиняє підвищений інтерес серед молоді. 39 респондентів зазначили «так» - 100%.

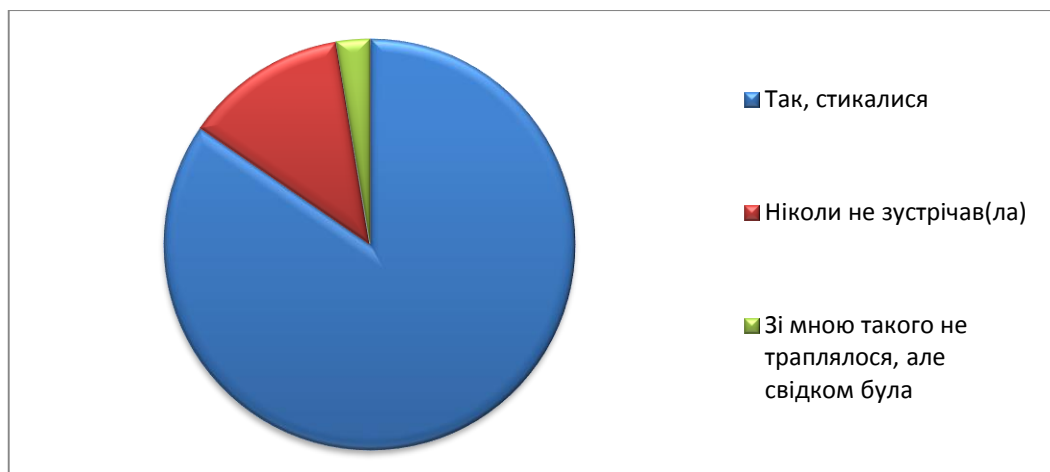

Рис. 2.7. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи стикалися ви з ситуаціями конфліктів, цькувань або булінгу (тривале, регулярне явище) одних людей над іншими в системі освіти?»

Після другого запитання можна зробити висновок що з ситуаціями булінгу в закладах освіти стикались 84,6 % респондентів, а 12,8 % опитуваних ніколи не зустрічали цькувань в системі освіти, решта 2.6% опитуваних вказали, що були лише свідками. Тому можна зробити висновок, що проблема булінгу в освіті є актуальною та важливою.

Рис. 2.8. Розподіл відповідей респондентів на запитання « Якщо так, то в якій формі?»

На питання про форму, в якій здійснюється булінг, відповідь «приниження» набрала 46,2% , та відповідь «образи» набрала 43,6 %

Також 7,7% опитаних вибрали варіант «кібербулінг (погрози, знущання і приниження в інтернеті)»

І 2,6% набрала відповідь «Зйомка знущань на телефон»

Отже, можемо зробити висновок, що найбільш поширеними формами булінгу в закладах освіти є приниження та образи. Менш популярною формою є зйомка знущань на телефон та кібербулінг.

Таким чином саме на профілактику цих аспектів, приниження та образи варто звертати увагу при розробці системи завдань, методичних рекомендацій для систем освіти.

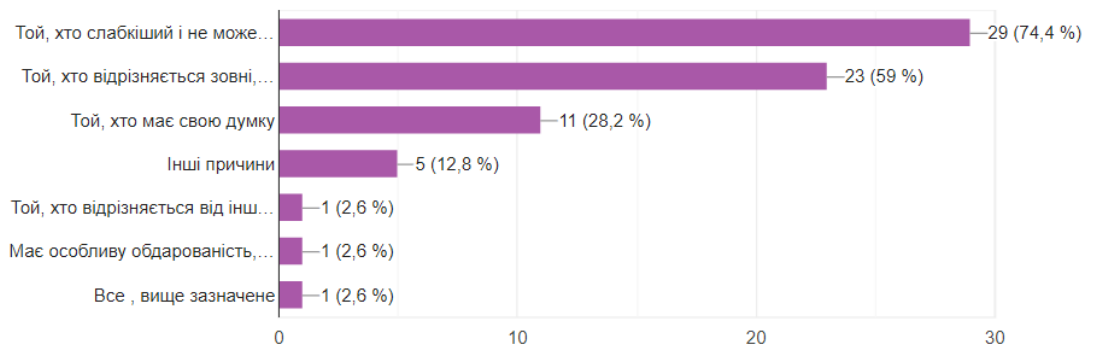

Рис. 2.9. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Хто, на ваш погляд, частіше піддається цькуванню (булінгу)?»

На 4 запитання найбільш поширеною стала 1 відповідь, яка набрала 74,4% , а саме «той, хто слабкіший і не може дати здачі», оскільки даний варіант відповіді набрав найбільшу кількість голосів, можна зробити короткий підсумок, що дитина, яка не може дати здачі скоріш за все відноситься до дітей з заниженою самооцінкою та переважно закритого типу креативної обдарованості, 2 відповідь набрала 59% «той, хто відрізняється ззовні», можна зазначити, що під дану категорію підпадають діти з особливими освітніми потребами, а саме діти з аутичними розладами, ЗПР, слабо зрячі, які найчастіше презентують високий рівень обдарованості, туговухі, з мовленнєвими вадами, з помітно вираженими зовнішніми вадами, а також діти з неповних або неблагополучних сімей. Можна зробити висновок за дослідженнями Пірсона про кореляційну залежність, суть якої

полягає в тому, що при зміні значення однієї змінної, відбувається закономірна зміна (зменшення або збільшення) іншої (-их) змінної (-их). З – 28,2% «той, хто має свою думку», «інші причини» набрала 12,8%, а саме «той, хто відрізняється від інших» – 1 відповідь, «має особливу обдарованість»- 1 відповідь, «все вищезазначене» -також 1 відповідь.

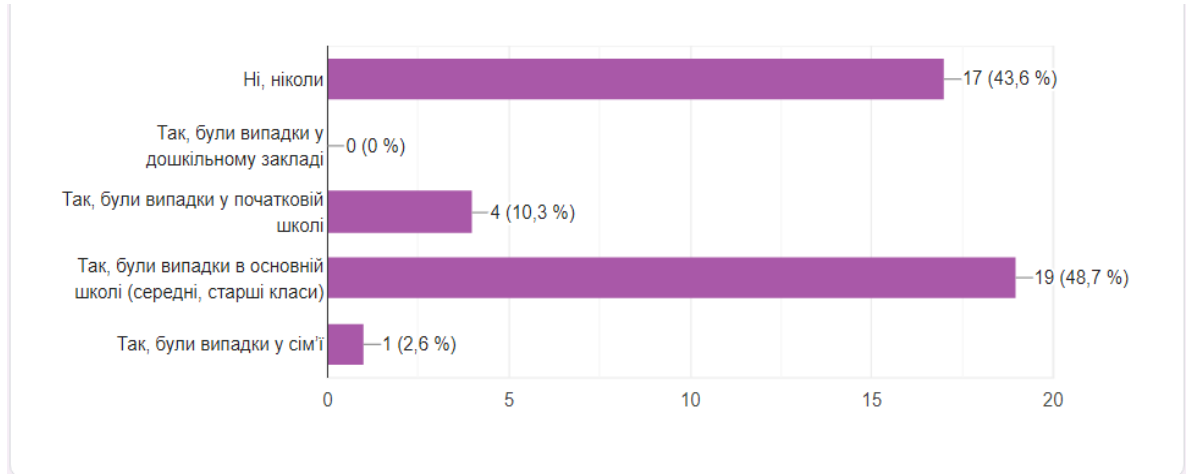

Рис. 3.0. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи були в житті випадки коли ви самі були в ролі «жертви булінгу?»»

На 5 питань 17 студентів (48,7%) дали відповідь, що вони були «жертвами булінгу» в основній школі (середні, старші класи).

Інші 17 респондентів (43,6%) ніколи не були в ролі «жертви». 4 респонденти (10,3%) стикалися з явищем булінгу в початковій школі. І одна людина (2,6%) була жертвою булінгу в сім'ї.

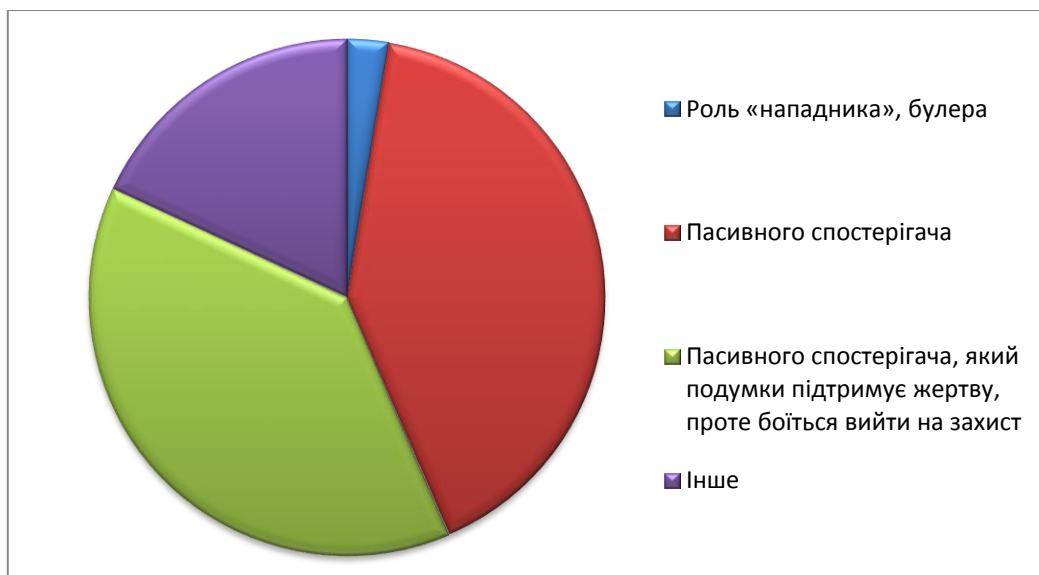

Рис. 3.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи були ви в ролі співучасника в процесі булінгу?»

Аналізуючи шосте питання, одна людина зазначила, що була в ролі «нападника» булера – 2,6%, варіант відповіді «інше», а саме «не були в ролі співучасника в процесі булінгу» набрав 18,1%, і найбільше голосів набрав варіант «пасивного спостерігача» – 41% відповідей, та «пасивний спостерігач, який подумки підтримує жертву, проте боїться вийти на захист», тут можна відмітити таку тенденцію розвитку подій для пасивного спостерігача, який переживає за жертву, але не заступається, оскільки боїться сам опинитися на її місці.

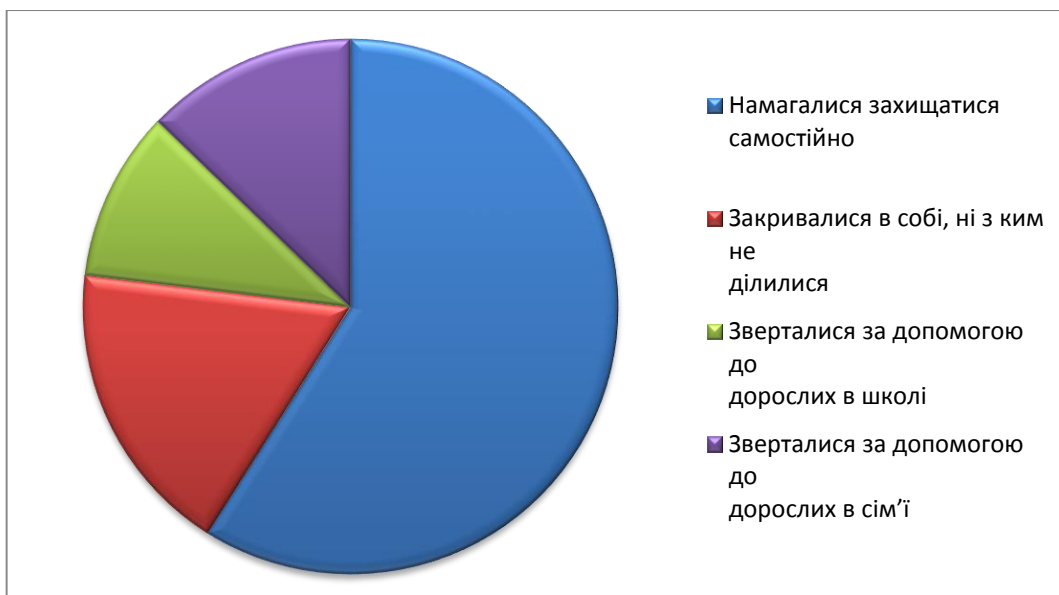

Рис. 3.2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Якщо ви були жертвою булінгу, то якими були ваші дії?»

На 7 запитання, найбільший відсоток відповідей – 59% набрала відповідь «намагалися захищатися самостійно», адже, можливо, боялися непорозуміння зі сторони дорослих як в школі так і в сім'ї, «закривалися в собі, ні з ким не ділилися» - 18%, адже, можливо, боялися осуду зі сторони дорослих, та навпаки не вирішення проблеми, а погіршення та загострення ситуації. «Зверталися за допомогою до дорослих в сім'ї» - 13%, і найменша кількість відповідей припала на варіант «зверталися за допомогою до дорослих в школі».

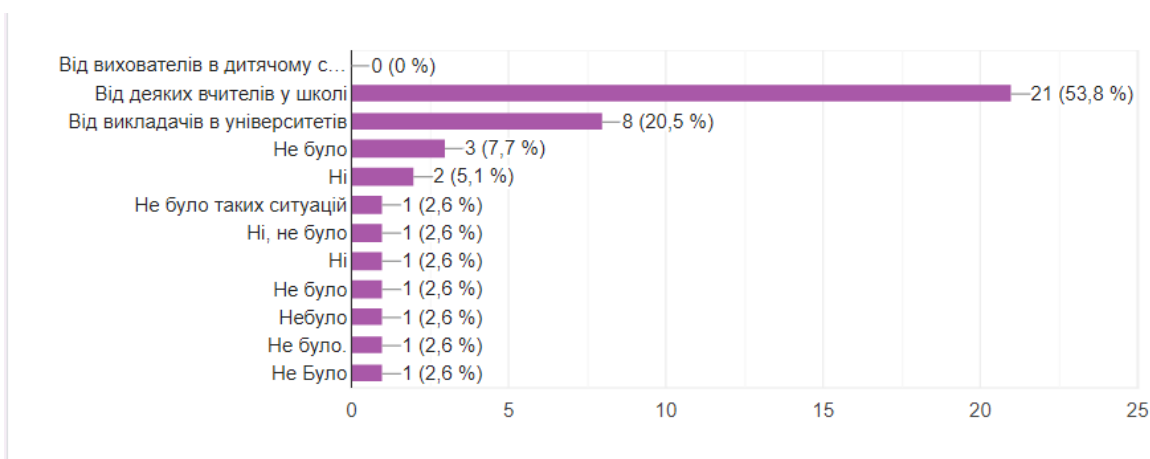

Рис. 3.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи були ситуації булінгу від педагогів?»

Після восьмого запитання можна зробити висновок, що більшість

респондентів, а саме 21 (53,8%) вибрали відповідь ситуації булінгу «від деяких учителів у школі» з цього випливає, що в закладах освіти присутній булінг, а саме де жертвою є дитина, а нападником – вчитель, також опитувані зазначили, що зустрічали ситуації булінгу від викладачів в університеті – 8 (20,5%). Позитивним виявилось те, що в жодного респондента не було ситуацій цькування від вихователів в дитячому садку – 0 (0%) Ніколи не було ситуацій булінгу від педагогів у 31% опитуваних.

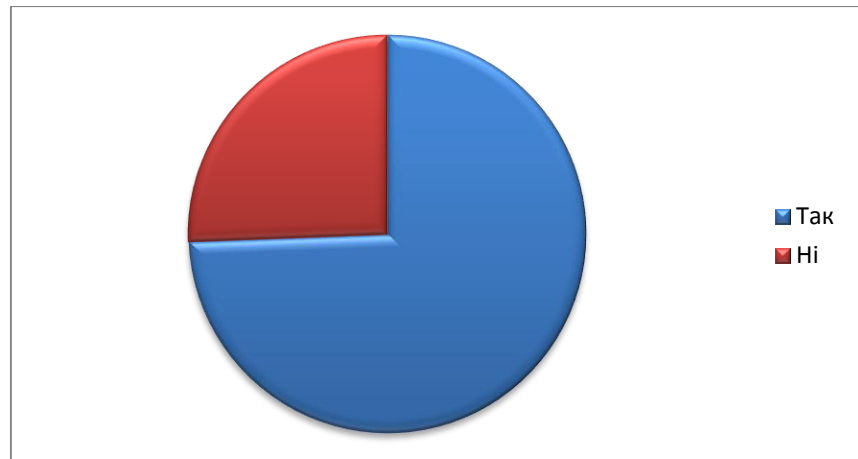

Рис. 3.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи є на вашу думку проблема булінгу креативних дітей, які відрізняються за поглядом світосприймання?»

На дев'яте запитання дали позитивну відповідь 74,4% респондентів, а саме вони вважають, що є проблема булінгу креативних дітей, які відрізняються за поглядом світосприймання. А 25,6% зазначили, що дана проблема не є актуальною.

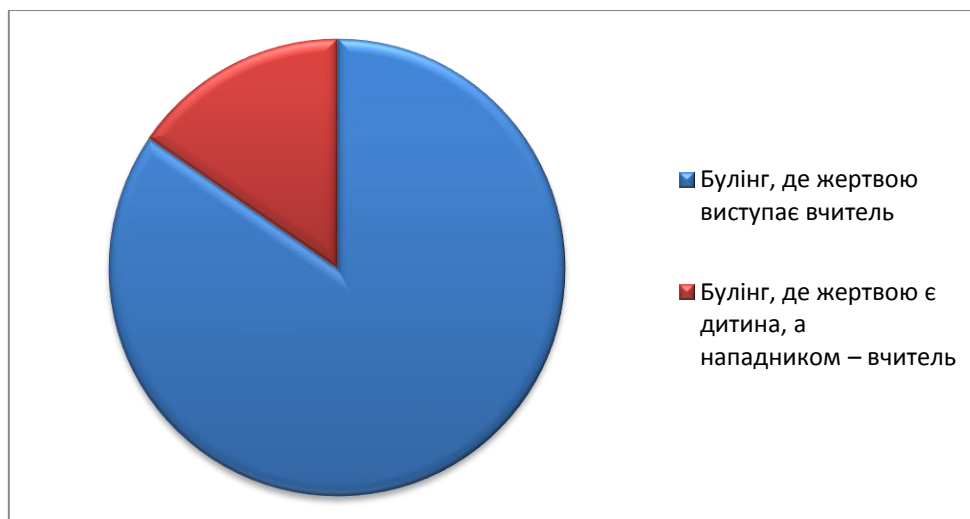

Рис. 3.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «На вашу думку який вид булінгу найбільш поширений?»

На десяте запитання серед запропонованих відповідей найбільшу кількість голосів набрав другий варіант, а саме – «булінг, де жертвою є дитина, а нападником – вчитель» - 84,6%, а перша відповідь – «булінг, де жертвою виступає вчитель» всього 15,4%, тому можна робити висновок, що учительський булінг набирає популярності сьогодні, аніж булінг, де жертвою є вчитель.

11. Чи варто, на вашу думку, приділяти особливу увагу темі попередження учительського булінгу креативних дітей. Чому?

Наведемо кілька відкритих анонімних відповідей студентів для ілюстрації важливості дослідження цієї проблематики.

«Так. Тому що не вчасно звернувши на це увагу можна дитина закритися в собі, нанесення важких шрамів на все життя, тяжка комунікація з іншими людьми в суспільстві». «Варто приділяти особливу увагу . Потрібно говорити про це важливе питання . Дитина може замкнутися в собі». «Так, тому що діти не можуть/не здатні або бояться протистояти нападкам викладачів.»

«Так. Це може скоротити випадки булінгу у школі»

«Так варто, тому що, якщо вчитель буде принижувати таланти креативних дітей, то ця дитина в майбутньому (в більшості випадків) замкнеться в собі і не буде розвиватися в цій сфері, добре якщо не дійде до

самогубства.»

«Вважаю, що так. Креативність має цінуватися, щоб дитина не замикалася в собі.»

«Так, адже діти – найбільш незахищений і вразливий прошарок населення. Тому ми повинні усіма силами підтримувати та захищати їх від булінгу та цькування.»

Після останнього, одинадцятого запитання, в якому респонденти зазначали свої розгорнуті відповіді, ми можемо зробити однозначний висновок, що тема булінгу креативних дітей і дітей взагалі є надзвичайно важливою та актуальною проблемою сьогодення. Таким чином усі 39 опитуваних студентів, які дали відповідь, опираючись на власний життєвий досвід підтвердили, що варто приділяти особливу увагу темі попередження булінгу зі сторони учителя креативних дітей.

Проведене нами емпіричне дослідження (аналіз результатів анкетування майбутніх педагогів) не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми, і дає цінний матеріал для аналізу проблеми.

2.2. Педагогічні умови попередження булінгу креативно обдарованих молодших школярів

На основі аналізу теоретичних та практичних джерел з проблеми дослідження нами було узагальнено різні підходи до структуризації педагогічних умов. Умовно ми розділили їх на два смислові блоки, сегменти.

До першого блоку ми віднесли загально педагогічні умови попередження булінгу дітей, які базуються на загально визнаних гуманістичних принципах відомих психологів (К. Роджерс, В. Франкл, М. Селігман) та педагогів (А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, П. Амонашвілі).

Головна рушійна сила, що стоїть в центрі дії гуманістичних принципів і зокрема педагогічних умов є особистість педагога. Саме від нього, від його особистості, від його цінностей залежить і саме вибудовується «енергетичне поле» класу, в якому або поширюються хвилі агресії (часто від дітей з неблагополучних сімей, з недостатньою увагою до дитини), або гасяться вчительською мудрістю, гуманізмом, розумінням сутності проблеми.

Загальні педагогічні умови попередження булінгу, розвитку креативності

1. *Педагогіка партнерства* Витоки педагогіки партнерства лежать в основі гуманної філософії та психології (Е. Фром, К. Ясперс, М. Селігман, Н. Пезешкіан). Педагогіка партнерства – напрям педагогіки, що включає собою систему методів і прийомів виховання і навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості. Серед авторів: В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, І. Волков, І. Іванов, А. Макаренко, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов та інші [6, с. 424].

Педагогіка партнерства – передовий компонент визначення Нової української школи, це взаємна повага до особистості, педагогіка з особистісно орієнтованим навчанням у центрі якого – дитина [47, с.13].

В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними

цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини [47, с. 20].

Основними ідеями «педагогіки співробітництва» в початковій школі є: ідея зміни стосунків між учителем і учнем, заснована на увазі учителя до учнів, залученні їх до навчання, що викликає у дітей радісне відчуття успіху; ідея опори, яка полягає в наданні учням опорних сигналів (символів, схем, таблиць, слів тощо); ідея навчання без примусу передбачає виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних прийомів; ідея вільного вибору, щоб учні почували себе партнерами педагога у навчанні; ідея випередження дозволяє включати в програму більш складний матеріал, що приносить задоволення більш успішним учням; ідея самоаналізу (коли учні знають, що їх праця буде оцінена не тільки вчителем, але й колективом); ідея співпраці з батьками орієнтована на довірливе ставлення дітей до дорослих у школі й родині і навпаки.

Партнерство школи і сім'ї передбачає добровільне залучення батьків в певну діяльність, яка була запропонована педагогами, воно можливе тільки за умови сформованості у батьків та вчителів готовності до взаємодії на рівних, паритетних засадах, з опорою на обов'язковість виконання взятих на себе зобов'язань. Спираючись на власний життєвий і педагогічний досвід, В. Сухомлинський зазначав: «час і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї й сім'я без школи не зможуть справитися з актуальними завданнями становлення людини» [48, с.83]. Отже, для попередження булінгу креативно обдарованих дітей важливо застосовувати принципи педагогіки партнерства (гуманізм, співпраця всіх учасників освітнього процесу, гуманне ставлення один до одного).

2. *Урахування індивідуальних особливостей та визнання унікальності кожної дитини.* Всім нам відоме твердження про те, що кожна дитина — творець, тобто художник, винахідник, поет і фантазер.

Дошкільники, молодші школярі — це переважно творчі особистості, що живуть у світі образів, почуттів і переживань, вирізняються безпосередністю сприймання, інтересом до всього нового і нестандартного, потягом до відображення та перетворення навколишньої дійсності. Цікавим є той факт, що ці самі характеристики притаманні талановитим та геніальним людям, які зробили свої відкриття, завдячуючи не стільки розвиненому логічному мисленню, скільки барвистій уяві, креативному оригінальному мисленню, багатому внутрішньому світу, інтересу до незвіданого (Леонардо да Вінчі, І. Ньютон, А. Ейнштейн, А. Камю, Ч. Дарвін та ін.). Саме вони стали рушіями прогресу, «першопроходьцями», «бунтарями», «революціонерами» в галузі мистецтва та науки і саме завдяки своїм якостям, здібностям змінили хід історії всього людства [27, с.7].

Успішність тієї чи іншої людини дуже часто залежить від уміння мислити творчо, виконувати кожне завдання „інакше”, унікально. Аспектами таких творчих здібностей є фантазія, спостережливість, евристичність, кмітливість, розвинута уява, пам’ять. Креативна, творча людина бачить свою перспективу, виділяється своїм оптимізмом, енергією, почуттям гумору, самовпевненістю – рисами, які полегшують їй життя. [27, с. 244]. Оскільки ми переконані, що кожна дитина унікальна і є в тій чи іншій мірі обдарованою, важливо зазначити саме види обдарованості. Отже, дитина, яка має певну обдарованість виділяється очевидними, яскравими, іноді видатними досягненнями в тому чи іншому виді діяльності [49].

Обдарованість – це сукупність певних здібностей, що проявляються в процесі діяльності людини та дозволяють досягати вагомих результатів [13].

Розглянемо види обдарованості:

Інтелектуальний – проявляється в здатності аналізувати, мислити, зіставляти факти. Але важливо пам’ятати, що серед дітей з даним видом обдарованості є ті, які навчаються відмінно з декількох предметів і можуть не встигати з інших.

Академічний – Унікальна здатність до навчання, в майбутньому стають кваліфікованими спеціалістами, особливістю їхньої пізнавальної сфери є мислення, увага, пам'ять, що дозволяє навчатися їм легко та приємно [23, с.14].

Соціальний (лідерський) – характеризується здатністю розуміти людей, будувати з ними конструктивні взаємини та керувати ними. Соціальна обдарованість передбачає досить високий рівень інтелекту, а також не гірше розвинена інтуїція та емпатійні якості.

Художній – даний вид обдарованості не складно помітити, добре проявляються у художній діяльності – танцях, музиці, живописі, театральній діяльності.

Креативний – діти, які нестандартно мислять, мають власний погляд на світ не схожий на інший. Даний тип обдарованості виявити дуже складно, адже шкільні стандарти програми заважають проявляти себе.

Психомоторний (спортивний) – проявляється у високих спортивних здібностях. Мають інтелектуальні можливості вище середніх. Якщо створити для них відповідні умови навчання та мотивації досягатимуть високих результатів не тільки в спорті, а і в навчанні.

Оскільки є безліч видів обдарованості з цього випливає той факт, що вчитель має бути не тільки компетентним, а й виявляти та застосовувати на практиці різні підходи та системи роботи з обдарованими дітьми [13]. Отже, для попередження булінгу креативно обдарованих дітей важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, визнавати, що кожен учень унікальний та неповторний.

3. *Використання методу виховання «Вибух» (За системою А. Макаренка).* Під час інтерв'ю з творчим педагогом м. Чернігова Ренатою Гафуровою ми з'ясували, що робота з креативно обдарованими дітьми, яким бракує певного порозуміння з однолітками та адекватної дисципліни, може бути ефективною за умов використання такого методу виховання, який Макаренко назвав «вибух». А. Макаренко започаткував і використовував на

практиці педагогічний прийом «вибуху». Суть цього прийому полягає у створенні певної педагогічної ситуації, при якій швидко і корінним чином перебудовується особистість. Як зауважив К. Ушинський, "сильне душевне потрясіння, надзвичайний порив духу, високе піднесення – одним ударом знищують найшкідливіші схильності і вкоренілі звички, немовби стираючи, спалюючи своїм полум'ям всю попередню історію людини, щоб почати нову, під новим прапором". Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки в педагогічній обстановці, здатній викликати в учня нові сильні почуття. Педагогу необхідно добре знати учня, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів і інші), для того, аби він по-новому оцінив себе. При цьому важливу роль відіграє і раптовість педагогічного методу вихованцем.»[61]. Отже, для попередження булінгу креативно обдарованих дітей важливо застосовувати метод А. Макаренка «вибух».

4. Без порівнянь у досягненнях. Багатьом здається, що мотивація – це чарівний кролик, якого достатньо дістати з капелюха та діти почнуть любити навчання. Мотивація – це певний процес, який утворюється всередині нас, заснований на наших бажаннях, мріях. Адже коли ми вмотивовані, то самі бажаємо досягати певних результатів, без примушення зі сторони оточення [46].

Ніколи, ні в якому разі не варто порівнювати дітей між собою. Адже саме порівняння у досягненнях чи особистісних рис характеру призводить до розвитку у дитини комплексу неповноцінності, ворожості, а також заздрості та неприязні між дітьми. Краще з'ясувати, що саме спричинило виникнення негативного моменту. Показуйте дитині її власний прогрес і як наслідок мотивація у дитини буде тільки зростати.

Отже, для попередження булінгу креативно обдарованих дітей важливо дотримуватися рекомендації не порівнювати досягнення дітей, яка сприяє не тільки попередженню цькування, а також підвищує мотиваційні якості до навчання.

5. *Баланс «любов-дисципліна».* Коли ми говоримо про виховання дитини, то одразу згадуються слова В. Сухомлинського, що в основі педагогіки лежить : «Батьківська педагогіка», а саме елементарне коло знань, умінь батька й матері, саме це є фундамент, основа усієї педагогічної теорії і практики» [55, 152]. Тому впевнено ми можемо зазначити, що батьківське виховання є найвпливовішим та найважливішим. Саме батьки дають дитині уявлення про перші в її житті елементарні поняття, знання уміння та навички. Сім'я є повноцінним середовищем до всебічного розвитку дитини не тільки матеріального та фізичного, а й духовного, соціального, психічного, тощо.

В сучасному світі у кожній сім'ї між батьками та дитиною складаються унікальні взаємовідношення які безперечно залежать від характеру сімейного спілкування. Таке спілкування є типом виховання. А. Макаренко у праці «Книга для батьків» зазначав, що «Виховання дітей – це велика, серйозна і дуже відповідальна справа, і ця справа, звичайно, важка. Відбутися тут легким трюком не можна. Ви повинні бути не тільки батьком і шефом своїх дітей, ви повинні бути ще й організатором свого власного життя, поза вашою діяльністю як громадянина, поза вашим самопочуттям як особистості не може існувати й вихователь»[38, с.15]. Типи виховання в різні історичні епохи вивчали багато вчених, серед яких Я. Каменський, Й. Песталоцці, Ж. Руссо та ін. Загалом їх розрізняють чотири, але лише один є дієвим та результативним.

Отже, на основі аналізу вітчизняних та сучасних педагогічних дослідженнях, ми виділили такі стилі виховання, ядром яких є динаміка «дисципліна-любов»

1. *Поблажливий стиль (той, що все дозволяє).* Поблажливий стиль характеризується високим рівнем підтримки і низьким рівнем контролю або його повною відсутністю. Спілкування між такими батьками й дітьми двостороннє, що робить стосунки теплими і зрозумілими. Проте поблажливі батьки дозволяють усе і поступаються в усьому, не вимагають зрілої

поведінки від дитини. Дитина керує батьками, вередує. Для дітей, які виховані в даному стилі завжди є проблемою особиста відповідальність і здатність пристосуватися до певних правил. Такі діти завжди мають проблеми з поведінкою в школі та невисоку успішність, але у них дуже висока самооцінка, добрі навички спілкування і схильність до депресії.

2. *Усунутий стиль (віддалений, неіснуючий)*. Даний стиль характеризується низьким рівнем контролю і низьким рівнем підтримки. Батьки приділяють мало часу дитині. Спілкування мінімальне. У дитини проявляється несформована воля, поранена гідність. Необхідно більше приділяти часу дитині, підвищувати рівень підтримки та рівень контролю.

3. *Владний стиль (домінуючий)*. Високий рівень контролю та низький рівень підтримки й заохочення. Батьки примушують дітей дотримуватися певних правил і не виявляють любові до дитини та не підтримують її, не заохочують до висловлення власної думки. Необхідно підвищувати рівень підтримки й турботи, слухати дитину.

4. *Спрямовуючий стиль (люблячий)*, він є найефективнішим стилем виховання і характеризується високим рівнем контролю та підтримки. Цьому стилю притаманні обґрунтовані обмеження та контроль з боку люблячих батьків. Це постійне скерування у невимушеній, але наполегливій формі. Дисципліна тут трактується як підтримка, а не покарання. При цьому стилі батьки прагнуть самостійності дітей та співпраці. На відміну від владного стилю, батьки відкриті до спілкування, і багато часу приділяють роз'ясненню. Правильно сформована воля, сильний характер. Необхідно підтримувати баланс, покращувати підтримку і контроль [54].

Отже, для попередження булінгу креативно обдарованих дітей важливо отримуватися певного «балансу» задля виховання всебічно розвиненої особистості.

6. *Особистість вчителя*. Учитель є центральною особистістю, приклад, наставник на якого рівняються діти, тому можемо зазначити, що вчитель задає вектор не тільки поведінки, взаємовідношень дітей між собою

в освітньому середовищі. Саме гуманістичне виховання дитини сприяє формуванню взаємодії педагога з дітьми за суб'єкт-суб'єктною системою, зміст якої спрямований на цілі, потреби особистості, її інтереси, визнання індивідуальних якостей, а звідси й повага, доброзичливість та людяність [15]. Отже, особистість вчителя, як загальна педагогічна умова має передове, важливе значення в освітньому процесі і передбачає вектор взаємодії з дітьми, який включає в себе такі аспекти, як створення атмосфери довіри, чуйності, поваги, особистісний підхід до кожної дитини з метою попередження булінгу та покращення взаємовідношень між однолітками.

Нами було розглянуто важливість загальних педагогічних умов для створення сприятливого мікроклімату для розвитку креативності молодших школярів, для розкриття їх прихованого потенціалу. Було підтверджено велику важливість цих умов, оскільки самі вони символізують певний ґрунт, атмосфера любові, компетентності, що є важливим для організації освітнього процесу, адже мета розвитку дитини не тільки знання, накопичення інформації, а плекання зрілої самостійної креативної особистості. Відхід від знаннєвої парадигми до дитино центрованого проголошення в усіх нормативних документах нашої країни, а це передбачає пріоритет зазначених нами умов розвитку дитини, проте можемо констатувати, що далеко не всі вони реалізуються в сучасних школах. Іноді вони проголошені декларацією на папері, але не реалізуються на практиці.

Спеціальні педагогічні умови попередження булінгу, розвитку креативності

1. *Розвиток креативного мислення.* Креативна особистість дуже вирізняється серед інших. Творчі, креативні діти бачать проблеми під іншим кутом і можуть вирішити їх унікальним способом [43].

Переваги креативності для учнів:

1. Креативність учням вирішувати існуючі проблеми нестандартним методом, та перетворити щось звичайне в унікальне.

2. Креативне мислення надихає учнів знаходити самі незвичайні шляхи розвитку.

3. Креативність робить життя різноманітним та цікавим.

4. Креативність дозволяє реалізувати творчі задуми.

5. Креативність допомагає знайти шляхи для самореалізації, що надзвичайно важливо для невпевнених в собі дітей [29].

2. *Розвиток емоційного інтелекту.* Від рівня емоційного розвитку дітей, емоційного благополуччя залежать їхні успіхи в навчанні, соціальних контактах, самореалізація та успішна адаптація як у колективі, так і в суспільстві загалом.

Емоційний інтелект дає змогу уникати соціальних труднощів, а якщо вони виникають, то швидше їх долати.

У молодшому шкільному віці «дозрівають» їхні здібності диференціювати емоційні стани й переживання та будувати когнітивні схеми розпізнавання емоцій, закладені ще в дошкільному віці. Молодші школярі легко розуміють емоції, котрі виникають у знайомих життєвих ситуаціях, їхній «словник емоцій» перебуває у стадії активного формування.

Розвиток емоційного інтелекту в молодшому віці дає змогу:

1) формувати в дітей уміння адекватно сприймати себе у контексті взаємин з іншими, позитивно дивитися на навколишній світ;

2) активізувати інтерес до якісної взаємодії з однолітками;

3) навчати конструктивно розв'язувати проблеми, розуміти самого себе як особистість[53, с.38].

3. *Навичка «робота в команді».* Навичка «робота в команді» — одна з найважливіших soft skills XXI століття. В останній час вона усе частіше зустрічається серед обов'язкових вимог при прийомі на роботу. Навичка є універсальною, оскільки включає в себе елементи соціальних та комунікативних навичок.

Саме молодший шкільний вік якнайкраще підходить для формування soft skills. Класний колектив може стати чудовою згуртованою командою, яка

готова працювати разом задля досягнення спільної мети. Для формування такого міцного кооперативу учитель повинен залучати учнів до колективної роботи та групових проєктів. Однак не менш важливо навчити учнів ефективно взаємодіяти у команді.

Допоможуть розвинути навичку певні вправи та ігри, які спрямовані на розвиток партнерської взаємодії; розвиток уміння знаходити компроміс, швидко вирішувати конфлікти; усвідомлення колективної відповідальності і включеності у спільну діяльність; розуміння важливості врахування не лише власних, а й можливостей і бажань інших; усвідомлення своєї ролі у колективі; подолання бар'єрів у спілкуванні між учасниками; формування злагодженої роботи та закріплення навичок командних дій. Використовуючи вправи та ігри на уроках та у позашкільній діяльності, учитель привчає школярів дотримуватися своєї ролі у команді, пояснюючи важливу формулу: не намагайся підставити інших, щоб проявити себе — лише командна робота допоможе досягти успіху. [35, с.12].

4. Театральна діяльність, як синергія розвитку емоційного інтелекту, саморозкриття, співпраці та креативності. Провідною діяльністю молодшого школяра є навчання, але гра, як одна з форм естетичного виховання та розвитку емоційного інтелекту, є важливим чинником формування образного мислення і становлення особистості дитини через входження ним у взаємостосунки з оточуючими і набуттям соціального досвіду. Особливе місце серед форм театральної діяльності займають театралізовані ігри, які відкривають простір для участі дітей у різних видах самостійної художньої діяльності, сприяють розкриттю і розвитку їхніх художньо-творчих здібностей, збагаченню мистецьких знань, виробленню естетичного смаку, тощо. Театралізована гра надає можливість відтворювати конкретні дії певного персонажа. Це не тільки наслідування та імітація, але й вільний прояв творчої побудови, яка спирається на уявлення дитини про поведінку. Театралізовані ігри охоплюють:

1. дії дітей за певними ролями або з використанням лялькових персонажів;
2. літературну діяльність (вибір теми, інсценування своїх творів, тощо);
3. образотворчу діяльність (вибір одягу персонажів, виготовлення декорацій та атрибутів);
4. музичну діяльність (виконання пісень, інсценування музичних творів, тощо).

Отже, театральна діяльність для дітей молодшого шкільного віку має великий потенціал для їх всебічного розвитку. Саме театральні постановки сприяють всебічному розвитку, діти починають творчо мислити, аналізувати, креативити, естетично сприймати не тільки свою діяльність, а й навколишнє середовище загалом. У процесі творчої діяльності школярі розвивають у собі моральні, світоглядні, пізнавальні, особистісні цінності. В освітніх закладах театральна діяльність виконує дві важливі функції:

1. Навчально – виховний засіб особистісного розвитку дитини, за основу якого взято виявлення індивідуальних здібностей .

2. В певній мірі виконує функцію дитячої розваги [44, с.56].

5. *Використання системи завдань з розвитку софт скілс для попередження булінгу.* Нами було розроблено систему завдань для створення сприятливих умов для всіх учасників освітнього процесу. А саме, нами було дібрано завдання з креативного мислення (з метою розвитку оригінальності, нестандартного мислення у всіх дітей, акцент на цінності креативних людей), емоційного інтелекту (з метою розвитку ненасильницької комунікації молодших школярів, розуміння особливостей, почуттів кожної дитини), співпраці (розвиток навичок командної роботи, соціальної адаптації, зміцнення колективу, покращення стосунків в середині системи).

Таким чином, нами було розглянуто два сегменти педагогічних умов, а саме загальні та спеціальні. В свою чергу перший сегмент, тобто, загальні умови включали в себе педагогіку партнерства, урахування індивідуальних

особливостей та визнання унікальності кожної дитини, метод «вибух» А. Макаренка, аспект «без порівняння у досягненнях», баланс «любов-дисципліна» та особистість вчителя. Описуючи другий сегмент до якого відносяться спеціальні педагогічні умови : розвиток креативного мислення, розвиток емоційного інтелекту, навичка роботи в команді, театральна діяльність, як синергія розвитку емоційного інтелекту, саморозкриття, співпраці та креативності, а також використання системи завдань з розвитку софт скілс. Усі обґрунтовані нами педагогічні умови є актуальними та важливими, адже вони спрямовані на покращення взаємовідношень між усіма учасниками освітнього процесу, підвищення рівня мотивації до навчання, толерантності один до одного, а також, що є беззаперечною перевагою запобіганню та профілактиці булінгу креативно обдарованих дітей та безпосередньо в колективі.

2.3. Система завдань з розвитку soft skills молодших школярів для попередження проблеми булінгу

Поняття «тип завдань» у педагогіці чітко не окреслено. Науковці розрізняють типи завдань за характером проблем, які в них розв'язуються (І. Лернер), за прийомами розумової діяльності (Д. Богоявленський), за рівнем пізнавальної самостійності (В. Онищук, О. Савченко). Подібно до того, як ту саму множину об'єктів можна класифікувати за різними основами, так і окремі типи завдань можна виділяти по-різному залежно від мети. При цьому зрозуміло, що те ж саме творче завдання можна відносити до різних групи, бо нерідко воно виконує кілька дидактичних функцій, слугує досягненню кількох навчальних цілей. Завдання, основна мета яких полягає у стимулюванні основних психічних процесів творчості (творча уява, образне мислення), ми відносимо до власне творчих завдань. У процесі їх виконання учень здійснює окремі творчі дії, спрямовані на розвиток компонентів творчих здібностей, загальних для будь-якого виду творчої діяльності.

Отже, зміст поняття «творче завдання» (у широкому його значенні) включає сукупність перерахованих типів завдань. Під творчим завданням у контексті нашого дослідження розуміється таке, у процесі виконання якого учень реалізує окремі творчі дії або створює певний творчий продукт. Творчі дії можуть розглядатися як переробка у внутрішньому плані відношень, властивостей об'єктів та явищ дійсності; привнесення у свідомість нових вражень, в результаті чого утворюється новий продукт; народжується оригінальний задум та засоби його реалізації тощо. Зміст цих завдань складають пошукові завдання, проблемні запитання, мовні ігри, творчі ігри, релаксаційні завдання, сенсорні завдання, театралізовані завдання, завдання-конкурси та ін.

При побудові експериментальної системи завдань ми домагались її відповідності загальним дидактичним вимогам щодо змісту, структури, використання її у навчальному процесі.

Система завдань являє собою сукупність дидактично обґрунтованих завдань, які взаємопов'язані між собою та утворюють цілісну структуру. Характерною її ознакою є спрямованість на створення найбільш сприятливих умов для розвитку літературно-творчих здібностей. У змісті завдань відображена різна за своїм характером пізнавальна діяльність (репродуктивна, частково-пошукова, творча); враховано принцип зростаючої складності, необхідність диференційованого підходу до використання завдань; систематичність у їх застосуванні тощо.

Обґрунтовуючи вимоги до експериментальної системи завдань, розкриємо передусім її дидактичні можливості.

Аналіз системи завдань, як і будь-якого іншого системного утворення, потребує розгляду, що найменше, із трьох сторін:

- 1) з точки зору притаманних їй зовнішніх цілісних властивостей;
- 2) з точки зору її внутрішньої будови;
- 3) з точки зору її розгляду як підсистеми більш широкої системи.

Цілісні властивості системи творчих завдань полягають у реалізації одночасно мотиваційного, змістового та процесуального компонентів навчання. В цьому, фактично, відбиваються виховна, навчальна та розвивальна функції системи. Крім того, інтегративні властивості системи завдань виявляються в її корекційно-оцінній та рефлексивно-оцінній функції.

Методи для розвитку креативного мислення

«Фрірайтинг». Суть методу полягає в тому, що кожен школяр після пояснення завдання вчителем сідає і починає писати все, що думає про конкретну ситуацію або проблему, яка його мучить. Абсолютно все – не редагуючи, не стираючи і не закреслюючи. Наприклад, думає «що я хотів сказати?» та іншу нісенітницю – так і пише. Все що завгодно – це такий собі потік свідомості, який відображає справжнє ставлення до проблеми (ситуації). На другому етапі діти перечитують все, що написали, і виділяють найголовніші думки. Кожному учню потрібно звернути увагу, що саме в процесі Фрірайтинг надихнуло, змусило задуматися, після чого почав(-ла)

писати з великим натхненням. Якщо дитина писала від руки, вона помітить, що навіть почерк на таких думках стає іншим – більш впевненим і розгонистим. Головні думки потрібно розвивати далі, доповнювати, поглиблювати. Писати свої думки треба протягом 10-ти хвилин.

«Метод Уолта Діснея». Методика, яка спрямована на розвиток креативності, проводиться в формі рольової гри, в якій учні розглядають поставлене завдання з трьох точок зору: творчої, реалістичної та критичної. Може використовуватися як індивідуально, так і в групі. У варіанті групового застосування діти займають позиції трьох ролей:

«Мрійник» грає роль творчої людини, ентузіаста, який пропонує різноманітні, унікальні варіанти вирішення проблеми. Зазвичай використовується візуальна система, при індивідуальному консультуванні, дитину просять відкинути всі межі, проявити фантазію, не дотримуватися ніяких умов. Образи можуть бути казковими, фантастичними.

«Реаліст» займає прагматичну позицію і пропонує як структурувати, спланувати роботу і визначає які методи потрібно використовувати для вирішення проблеми та отримання позитивного результату. Реаліст діє за принципом «як, якби» здійснення мрії було можливо, і зосереджується на формулюванні серії послідовних наближень дій, необхідних для досягнення мети.

«Критик» намагається оцінити цінність ідей, знаходить помилки в запропонованому і виявляє їх слабкі місця. Критик прагне уникнути проблем і гарантувати якість за рахунок логічного застосування різних рівнів критеріїв і перевірки того, як функціонує продукт в рамках різних сценаріїв «що, якщо». Під час рольової гри школярі можуть послідовно змінювати свої ролі і продовжувати обговорення проблеми до тих пір, поки рішення не буде знайдено. Зазвичай вимагає три цикли для знаходження оптимального рішення, складання плану.

«Хамелеон». Вправа, яка спрямована на розвиток креативного мислення, адже з її допомогою можна легко зацікавити школярів темою

уроку. Оберіть будь-яке твердження чи речення, що стосується навчальної теми. Після чого попросіть школярів вигадати аргументи «за» та «проти». Бажано, щоб діти самі обрали твердження, що їх цікавлять: так розвивається внутрішня мотивація та зацікавленість у грі. Наприклад: фраза «Привидів не існує». Проти: я їх не бачила, це суперечить законам фізики. За: це душі померлих людей, вони існують в іншому вимірі тощо.

«Дивакуватий архітектор». Для виконання цієї вправи учням знадобиться олівець та папір. Дане завдання можна провести і як групову гру для всього класу. В цьому випадку знадобиться лише шкільна дошка. На аркуші чи дошці потрібно записати 10 будь-яких предметів, наприклад: будинок, кіт, дерево, монети, телефон, трава, ключ, картина, кіт, комп'ютер. Після цього школярі мають намалювати будівлю, яка складатиметься із запропонованих предметів. Наприклад, дах буде у вигляді дерева, а фігура собаки слугуватиме дверцятами. Після виконання вправи запитайте у школярів, чому саме так вони поєднали ці предмети [53,с. 38-42].

Методи для розвитку емоційного інтелекту

«Допоможи знайти спільну мову». Для цієї гри потрібні картки на яких зображено різноманітні ситуації з життя або ваша фантазія. Учасник/учасниця гри розповідає, які дії він/вона буде виконувати, коли: помітить як сваряться двоє дівчат; хтось захотів взяти іграшку, яка належить їй/йому; навмисно образив/образила подругу/друга і хоче попросити пробачення.

«Впізнай за голосом». За допомогою слів/висловів потрібно описати власні емоції. Візьміть найбільш поширений вислів або фразу, яку діти використовують кожного дня у школі (Доброго ранку!) і вимовите цю фразу змінюючи інтонацію голосу. Учень/учениця повинна/повинен здогадатися, що ви відчуваєте. Потім ви можете помінятися ролями. "Ласкава гра". Ця гра розрахована на весь навчальний день. Головне правило - давати назву всім предметам, які оточують дитину (або це можуть бути спеціально відібрані предмети) в пестливій/ласкавій формі.

«Ласкава гра». У цю гру можна грати впродовж усього дня і залучити всіх членів сім'ї, а можна для початку лише грати з іграшками. Основне правило: називати все довкола (або вибрані іграшки) пестливими назвами: татусю, дивись який у мене малюночок; мамусю, пограй зі мною у машинки і т. ін.

«Компас емоцій». Всі учасники гри отримують по вісім карток, які символізують певні емоції: радість, страх, сумнів, натхнення, довіру, злість, здивування, тощо. Один з учасників гри вигадує слово, поняття або ситуацію і обираючи до загаданого слова, поняття або ситуації, картку, яка позначає відповідну емоцію, кладе картку в коло, так, щоб ніхто не бачив зображену на ній емоцію. Усі інші учасники гри мають відгадати, яку саме емоцію викликає у гравця ситуація, яку він/вона забагав. Зазвичай дітям важко розповідати про свої почуття або емоції, а гра допомагає їм демонструвати свій емоційний стан.

«Передача почуттів». Ця гра схожа на всім відому гру "Зіпсований телефон". Діти повинні сісти в коло, а ведучий повинен загадати якусь емоцію або відчуття та пошепки сказати слово, яке він загадав, дитині, яка сидить, наприклад, поруч. Далі потрібно "ланцюжком" передати загадане слово за допомогою жестів, міміки, дотиків один до одного. Коли учасники гри передали загадане почуття або емоцію по колу, можна провести бесіду, який настрій, стан або емоція було загадано. Наступним ведучим може стати будь-хто з бажаючих.

«Емоції героїв». Учитель читає школярам казку. Кожному учневі заздалегідь видаються невеликі картки із зображеннями різних емоцій. У процесі читання дитина відкладає на стіл кілька карток, які, на її погляд, показують емоційний стан героя в різних ситуаціях. Після закінчення читання кожна дитина пояснює, в якій ситуації герой був веселим, сумним тощо, і чому їй так здається. Вправу краще виконувати у невеликих групах [53,с. 23-27].

Навичка «робота в команді» вправи та завдання

Гра «Разом до мети». Учасники об'єднуються у дві групи за улюбленою музикою. На підлозі малярським скотчем проведена лінія, в обидва боки на відстані по 1 метру ще дві лінії. Дві підгрупи стають по різні боки від центральної лінії, беруться за руки, ставлять ногу до ноги. Їм потрібно, не розриваючи ніг дійти до лінії. Команда, в якій учасники розірвали ноги повертаються назад. Вправа триває доти, доки обидві команди не дійдуть до фінішу.

Гра «Скульптура». Об'єднайте клас у 2-3 команди по 10-15 учасників. Назвіть цифру, яку учні мають відтворити разом упродовж однієї хвилини, вишикувавшись відповідним чином. Перемагає та команда, яка зробила це найшвидше і найбільш виразно. У подальшому можна ускладнювати гру, запропонувавши разом відтворити певну фігуру.

Гра «Водогін». Діти об'єднуються у невеликі групи від 5 до 10 чоловік. Кожній команді потрібно вишикуватись першою та дуже швидко, як тільки це можливо і за допомогою аркушів, при тому не впустивши м'яча, докотити його до фінішу — невеликої ємності, яка знаходиться на деякій відстані від лінії шикування. Якщо певних блоків «водогону» не вистачає, команди мають «добудовувати» його послідовно, так щоб з'явилась можливість докотити м'ячик до лунки.

Вправа «Друкарська машинка». Між учасниками розподіляються букви будь-якої фрази або словосполучення (наприклад: «Синє море»). Учасники повинні «надрукувати» цю фразу, плеснувши в долоні при назві своєї букви. У прогаліні між словами всі плескають у долоні. Якщо хтось збивається, все починається спочатку.

Гра «Мінне поле». Гравці об'єднуються у дві команди і обирають бажаного, якому мають зав'язати очі. Вчитель має створити перед ним лінію перешкод із стільців, книг, або інших предметів. Гравець із зав'язаними очима повинен пройти лінію перешкод, керуючись інструкціями своєї команди. Для ускладнення гри, можна додавати певні правила, які

дозволяють використовувати тільки певні слова, або ж слова на певну літеру. Гра дозволяє учасникам перевірити свою довіру та взаємопорозуміння [35, с. 11-16].

Отже, ми розглянули систему завдань на розвиток креативного мислення, емоційного інтелекту та навички роботи в команді. Можемо зробити висновок, що представлені нами завдання сприятимуть покращенню атмосфери у колективі, запобігатимуть булінгу, виконуватимуть функцію профілактики цькувань серед однолітків та розвиватимуть когнітивні процеси учнів початкових класів.

Висновки до другого розділу

В експериментальному дослідженні було обґрунтовано критерії розвитку креативності молодших школярів. Зіставлення й узагальнення результатів виконання учнями діагностичних завдань дозволило обґрунтувати їх за рівнями розвитку досліджуваних здібностей початковий, середній, достатній та високий. Аналіз отриманих даних показав, що половина випробуваних має середній рівень розвитку креативності.

Проведене нами емпіричне дослідження (аналіз результатів анкетування дітей молодшого шкільного віку) не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками виявлено пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холістичних технологій виховання.

Проведене дослідження (анкетування студентів) з метою розуміння особистого ставлення студентів до булінгу креативних дітей в закладах освіти та до булінгу в цілому. Виявити, чи є проблема булінгу в закладах освіти актуальною зараз, свідчать, що багато студентів зіштовхнулися з проблемою булінгу як у школі, так і в університеті, тому дана проблема є актуальною.

У другому розділі нами було розглянуто важливість загальних педагогічних умов для створення сприятливого мікроклімату, для розвитку креативності молодших школярів, для розкриття їх прихованого потенціалу. Було підтверджено велику важливість цих умов, оскільки вони символізують певний ґрунт, атмосферу любові, компетентності, що є важливим для організації освітнього процесу, адже мета розвитку дитини не тільки знання, накопичення інформації, а й плекання зрілої самостійної креативної особистості.

Відхід від знаннєвої парадигми до дитино центрованого проголошення в усіх нормативних документах нашої країни передбачає пріоритет зазначених нами умов розвитку дитини, проте можемо констатувати, що

далеко не всі вони реалізуються в сучасних школах. Іноді вони проголошені декларацією на папері, але не реалізуються на практиці.

Також нами було розроблено систему завдань для створення сприятливих умов для всіх учасників освітнього процесу. А саме, було дібрано завдання з креативного мислення (з метою розвитку оригінальності, нестандартного мислення у всіх дітей, акцент на цінності креативних людей), емоційного інтелекту (з метою розвитку ненасильницької комунікації молодших школярів, розуміння особливостей, почуттів кожної дитини), співпраці (розвиток навичок командної роботи, соціальної адаптації, зміцнення колективу, покращення стосунків в середині системи).

ВИСНОВКИ

У першому розділі нами було розглянуто актуальність проблеми розвитку креативної обдарованості молодших школярів як складової soft skills. Досліджено тенденції сучасного світу до посилення креативної складової освіти. Нами було проведено дослідження дефініції «креативність», «софт скілс» їхньої сутності та структури. Нами було досліджено психолого-педагогічні аспекти проблеми булінгу в НУШ, та тему обдарованості і дійшли до висновків, що значною мірою на подальший розвиток уже вродженої обдарованості впливає соціальне середовище, у якому перебуває дитина, а також найбільший вплив на розвиток здібностей дитини має сімейне середовище, тобто підтримка батьків в будь-якій позитивній формі, та не менш важлива школа та всі її суб'єкти.

Якщо ж ми говоримо про школу, то потрібно більш глибоко розглядати це питання, адже важливою проблемою сьогодення є проблема булінгу, як між дітьми, так і між вчителем і учнем, особливо коли дитина є обдарованою, але важливим аспектом цього питання є те, що в більшості випадків освітяни не піднімають ситуації цькування дітей в закладах освіти на рівень значущої проблеми, яка носить не лише соціальний характер і пошкоджує психічне здоров'я як «жертв булінгу» та інших учасників цькування, а й порушує правові норми, головним серед яких є кодекс прав дитини.

Також ми вивчили та проаналізували індивідуальні особливості креативно обдарованих молодших школярів, зв'язок їхніх здібностей та рис з проблемою булінгу. Було визначено ключові поняття з теми «булінг», «булер», «жертва», «спостерігач» тощо, виявлено сутність, особливості, причини проблеми цькування в освітньому середовищі, підкреслено зв'язок між проблемою булінгу та темою підтримки розвитку креативно обдарованої дитини. Проаналізували структуру індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів та виділили їх типи, які можуть підпадати під булінг та несприйняття в навчальному колективі. Крім аналізу

індивідуальних особливостей креативно обдарованих молодших школярів нами було проаналізовано досвід вчителів початкових класів, педагогів, які працюють з креативно обдарованими дітьми.

Нами було проведено експериментальне дослідження, а саме тестування дітей з метою виявлення креативної обдарованості серед дітей 2-го класу за психодіагностичною методикою П. Торренса субтесту №2 «Заверши малюнок».

Проводилось анкетування дітей молодшого шкільного віку на виявлення булінгу в освітньому середовищі, анкетування студентів 2-го курсу Національного університету «Чернігівський колегіум» на виявлення особистісного ставлення до проблеми булінгу креативно обдарованих дітей та до булінгу в цілому, а також проаналізувати чи є дана проблема актуальною на даний час.

Проведення інтерв'ю передбачало аналіз досвіду вчителів початкових класів для визначення їхньої думки про індивідуальні особливості креативно обдарованих дітей, створення педагогічних умов профілактики булінгу креативно обдарованих дітей.

Проведене нами емпіричне дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками виявлено пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холістичних технологій виховання (інтеграція психології, психотерапії та освіти, виховання), сучасних ціннісних форм, методів розвитку дітей, важливість розвитку у дітей молодшого шкільного віку таких soft skills, як емоційний інтелект, емпатія, здатність до самопрезентації, лідерства, прояву креативності тощо. Нами було обґрунтовано загальні та спеціальні педагогічні умови для попередження булінгу в НУШ, а також розроблено систему завдань з розвитку soft skills для попередження булінгу у початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 21 упражнение для развития креативности. Блог 4brain : веб-сайт. URL: <https://4brain.ru/blog/creativity-development-exercises/> (дата звернення 17.10.2021).
2. 5 швидких та цікавих вправ для розвитку креативного мислення у школярів. На урок : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/post/5-shvidkihvprav-dlya-rozvitku-kreativnogo-mislennya> (дата звернення 16.09.2021).
3. EQ-фітнес: 10 вправ для розвитку емоційного інтелекту дитини. Дивосвіт : веб-сайт. URL: <http://49.sadok.zt.ua/eq-fitness-10-vprav-dlya-rozvytku-emocijnogointelektu-dytyny/> (дата звернення: 17.10.2021).
4. Kozielski J. Cziowiek wielowymiarowy. Warszawa, 1996. 279 с.
5. Абашкина О. Soft skills: ключ к карьере. Справочник по управлению персоналом. Научный журнал. 2008. № 9. С. 124-126.
6. Артемова В. Історія педагогіки України : підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
7. Блейк Лайвли, Джордж Клуни, Ирина Шейк и другие знаменитости, которые страдали от буллинга в школе. Хочу : веб-сайт. URL: <https://hochu.ua/cat-stars/novosti-shou-biznesa/article-84431-bleyk-layvli-dzhordzh-kluni-irina-sheyk-i-drugie-znamenitosti-kotoryie-stradali-ot-bullinga-v-shkole/> (дата звернення 01.12.2021).
8. Бублієнко. С. 5 вправ для розвитку креативності. Продизайн : веб-сайт. URL: <https://prodesign.in.ua/2019/12/5-vprav-dlya-rozvytku-kreatyvnosti/> (дата звернення 16.09.2021).
9. Булінг у школі: хто провокатор і як йому протистояти? Лейла Гасанова : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nlGZ0wwR5d0&t=224s>.
10. Булінг як явище. Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» : веб-сайт. URL:

<https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> с.2-4, 11-13 (дата звернення 15.09.2021).

11. Буллинг: причины проявления и его профилактика в школе. Современная школа : веб-сайт. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/83083/>(дата звернення 24.11.2021)

12. Вербальне творче мислення: методика П. Торренса. Тест творчого мислення П. Торренса URL: <https://fashiongirlclub.ru/uk/uroki-stilya/verbalnoe-tvorcheskoe-myshlenie-metodika-p-torrensa-test-tvorcheskogo-myshleniya.html> (дата звернення 05.12.2021).

13. Види обдарованості. Модель обдарованої дитини. Блог Христини Мірчівни Фештриги : веб-сайт. URL: http://okyayxm.blogspot.com/2017/10/blog-post_11.html (дата звернення 29.11.2021).

14. Грецов А. Лучшие упражнения для развития креативности. Санкт Петербург : СпбНИИ физической культуры, 2006. 44 с.

15. Гуманно-особистісний підхід у вихованні дитини. На урок : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/gumanno-osobistisniy-pidhid-u-vihovanni-ditini-20360.html>.

16. Гура О. О. Особенности розвитку м'яких навичок студентів ІТ спеціальностей засобами навчальних Scrum проєктів. ScienceRise. Pedagogical Education. 2019. № 4.

17. Длугунович Н. А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 6. С. 239-242.

18. Драиден Г., Джаннетт Вое. Революция в обучении. Научить мир учиться по-новому. ПАРВИНЭ, 2003, 668 с.

19. Емоційний інтелект, його розвиток. Всеосвіта : веб-сайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/emocijnij-intelekt-jogo-rozvitok-403357.html> (дата звернення: 16.09.2021).

20. Как стать креативным и придумывать нестандартные бизнес-идеи. Университет In Sales : веб-сайт. URL: <https://www.insales.ru/blogs/university/kakpridumyvut-nestandardnye-biznes-idei> (дата звернення 16.09.2021).
21. Кирсанов К. Креативный и эвристический менеджмент. Организационное управление и управление изменениями : веб-сайт. URL: <http://www.kreakratia.ru>. (дата звернення 20.11.2021).
22. Клеон О. Кради як митець. Креативні «фішки», про які тобі ніхто не розповість. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
23. Клепацька А. О. Дивись! Побачиш увесь світ у своїй дитині. Творчий посібник для батьків. Чернігів, 2021. 56 с.
24. Клепко С. Ф. Конспекти з філософії освіти. Полтава : ПОППО, 2007. 420 с.
25. Коваль К. Розвиток “soft skills” у студентів – один із важливих чинників працевлаштування. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. № 2. С. 162–167.
26. Кон І. С. Що таке булінг і як з ним боротися? Сім'я і школа. 2006. № 11. 15 с.
27. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів: Система літературних завдань. К. : Шкільний світ, 2010. 120 с.
28. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1. 10 с.
29. Креативність – головна якість людини в 21 столітті. ЖМЛ №1 : веб-сайт. URL: <http://lzdu.zosh.zt.ua/kreatyvnist-golovna-yakist-lyudyny-v-21-stolitti/>.
30. Креативність – головна якість людини в 21 столітті. Проект «Креативна країна» : веб-сайт. URL: <https://creativecountry.org/aboutcreate/> (дата звернення 27.10.2021).

31. Кузнец В. О., Коновальчук М. В. Творчество как ценность современного образования. Педагогические науки: реалии та перспективи, творчість як цінність сучасної освіти. 2015. № 51. 142 с.
32. Латигіна А. Г. «Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті». Міжвузівський науково-методичний семінар. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 90 с.
33. Лейн Д. А. Шкільні цькування (булінг). Псифея : веб-сайт. URL: <http://psifeya.ru/wpcontent/uploads/2014/02/> (дата звернення 29.11.2021).
34. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи. Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сер. «Педагогічні науки». 2006. № 3 (50).
35. Лідерська обдарованість молодших школярів: розвиток через soft skills : навч.-метод. посіб. / Кравченко І. М. та ін. ; за ред. М. В. Коновальчук. Чернігів, 2021. 60 с.
36. Льюис Кэрролл. 24 СМІ : веб-сайт. URL: <https://24smi.org/celebrity/4152-liuis-kerroll.html> (дата звернення 30.11.2021).
37. Мак Лаод Х.. Ігноруй усіх, або Як стати креативним. Карьера Пресс, 2011. 184 с.
38. Макаренко А. С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. К., 1973. 375 с.
39. Маклеод М. Создай свою вселенную. Как придумывать истории, персонажей и развивать воображение. Манн, Иванов и Фербер, 2019. 224 с.
40. Микалко М. Взлом креатива. Как увидеть то, что не видят другие. Манн, Иванов и Фербер, 2016. 320 с.
41. Микалко М. Рисовый штурм и еще 21 способ мыслить нестандартно. Манн, Иванов и Фербер, 2015. 416 с.
42. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Рута, 2006. 320 с.

43. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие для вузов. М. : Академический проект, 2004. 560 с.
44. Муляр Н. Виховання дітей молодшого шкільного віку засобами театрального мистецтва. Дрогобич, 2017.
45. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Сер. На допомогу вчителю. 2011. № 4. 34 с.
46. Не порівнювати, хвалити, заохочувати. Як розвивати мотивацію в дітей, поради для батьків. КМДШ. Освіта для творців світу : веб-сайт. URL: <https://www.creativeschool.com.ua/blog/ne-porivnyuvaty-hvalyty-porady-dlya-batkiv-yak-rozvyvaty-motyvatsiyu-v-ditej/> (дата звернення 28.11.2021).
47. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Грищенко Михайло та ін. Київ, 2018. 40 с.
48. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Бібик Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 83 с.
49. Обдарована дитина в сім'ї. StudFiles : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5258412/page:63/> (дата звернення 29.11.2021).
50. Павлюк Р. О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів. Педагогіка. Руснаука : веб-сайт. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.
51. Пауло Коэльо. 24 СМІ : веб-сайт. URL: <https://24smi.org/celebrity/4473-paulo-koelo.html> (дата звернення 01.12.2021).
52. Примеры собственных высказываний. Освіта.юа : веб-сайт. URL: <https://ru.osvita.ua/test/training/ptyklad-vv/82337/>.
53. Развитие soft skills у начатковій школі: критичність, креативність, мотивація, емоційний інтелект : навч.-метод. посіб. / Буштрук О. та ін. ; за ред. М. В. Коновальчук. Чернігів, 2021. 66 с.
54. Стилї батьківського виховання. Комунальний заклад Настасівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Великоберезовицької селищної ради Тернопільської області : веб-сайт. URL: <http://nastasiv->

school.te.sch.in.ua/batjkam/stili_batjkivsjkogo_vihovannya/ (дата звернення 27.11.2021).

55. Сухомлинський В. О. Щоб дитина стала Людиною / Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд Сухомлинського. Опис 1. Спр.749. 416 с.

56. Тест творчого мислення П. Торренса. Інструкція. Обробка результатів. Дитячий психолог : веб-сайт. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/07/01/тест-творчого-мислення-п-торренса-інс/> (дата звернення 02.10.2021).

57. Тест творчого мислення П. Торренса. Психологія життя : веб-сайт. URL: https://vikanakon.at.ua/load/test_tvorchogo_mislennja_e_torrensa/1-1-0-8] (дата звернення 06.12.2021).

58. Техніки та вправи для розвитку емоційного інтелекту. На урок : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/tehniki-ta-vpravi-dlya-rozvitku-emociynogo-intelektu199542.html> (дата звернення: 17.10.2021).

59. Томас Едісон. 24 СМІ : веб-сайт. URL: <https://24smi.org/celebrity/4714-tomas-edison.html> (дата звернення 30.11.2021).

60. Уолт Дисней. Узнай Всє : веб-сайт. URL: <https://uznayvse.ru/znamenitosti/biografiya-uolt-disney.html> (дата звернення 01.12.2021).

61. Форми та методи виховання : Методична розробка. На урок : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-formi-ta-metodi-vihovannya-218836.html> (дата звернення 20.11.2021).

62. Цькування (булінг): причини виникнення та наслідки. Основні поняття. Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №19 : веб-сайт. URL:

http://school19.edu.kh.ua/protidiya_bulingu/cjkuvannya_buling_prichini_viniknennya_ta_naslidki_osnovni_ponyattya/ (дата звернення 26.11.2021).

63. Чіпак О. І. Творчі здібності та їх розвиток у молодшому шкільному віці

URL:http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/31113/1/Чіпак%20О._53%25.pdf (дата звернення 25.10.2021).

64. Що таке булінг, як його розпізнати та як діяти сторонам конфлікту? Консультація міністерства юстиції в межах проєкту "Я маю право". Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ) : веб-сайт. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/news/direction/scho-take-buling-yak-yogo-rozpiznati-ta-yak-diyati-storonam-konfliktu-konsultatsiya-ministerstva-yustitsii> (дата звернення 25.10.2021).

65. Явоненко М. В. Система творчих завдань міжпредметного характеру, як засіб розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів : дис. на здобуття наук. ступеня канд-та пед. наук. Чернігів, 2007. 258 с.

66. Ямницький В. Психологія життєвої активності особистості : монографія. Рівне : РДХУ, 2004. 360с.

67. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text>

68. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n72>

69. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета (для студентів)

1. Чи знаєте ви що таке булінг?

А)Так

Б)Ні

2. Чи стикалися ви з ситуаціями знущання одних людей над іншими?

А) Так, стикалися

Б)Ніколи не зустрічав(ла)

В) Інше

3.Якщо так, то в якій формі?

А) Приниження

Б) Образи (вербальна агресія)

В) Фізичне насилля

Г) Зйомка знущання на телефон

Д) Кібербулінг (погрози, знущання і приниження в інтернеті)

4. Хто, на ваш погляд, частіше піддається цькуванню (булінгу)?

А) Той, хто слабкіших і не може дати здачі

Б)Той, хто відрізняється від інших (зовні, фізично)

має особливу обдарованість, не схожий за світосприйняттям на інших

В) Той, хто має свою думку

Г) Інші причини _____

5. Чи були в житті випадки коли ви самі були в ролі «жертви булінгу» ?

А) Ні, ніколи

Б) Так, були випадки у дошкільному закладі

В) Так, були випадки у початковій школі

Г) Так, були випадки в основній школі (середні, старші класи)

Д) Так, були випадки у сім'ї

6. Чи були ви в ролі співучасника в процесі булінгу?

А)Роль «нападника», булера

Б)Пасивного спостерігача

В)Пасивного спостерігача, який подумки підтримує жертву, проте

Г)Боїться вийти на захист

Д)Інший варіант.

7. Якщо ви були жертвою булінгу, то якими були ваші дії?

- А) Намагалися захищатися, самотійно
- Б) Закривалися в собі, ні з ким не ділилися
- В) Зверталися за допомогою до дорослих в школі
- Г) Зверталися за допомогою до дорослих в сім'ї

8. Чи були ситуації булінгу від педагогів?

- А) Від вихователів в дитячому садку
- Б) Від деяких вчителів у школі
- В) Від викладачів в університетів

9 Чи є на вашу думку проблема булінгу креативних дітей, які відрізняються за поглядом світосприймання ?

- А) Так
- Б) Ні

10 На вашу думку який вид булінгу найбільш поширений ?

- А) Булінг, де жертвою виступає вчитель
- Б) Булінг, де жертвою є дитина, а нападником – вчитель

11 Чи варто на вашу думку приділяти особливу увагу темі попередження учительського булінгу креативних дітей. Чому?

Додаток Б**Анкета-тест**

Учень _____ **клас** _____

1. Як тебе сприймають однокласники?

- Більшість сприймають мене добре.
- Ніхто особливо не цікавиться мною.
- Мені здається, що більшість однокласників не хоче, щоб я був з ними в одному класі.

2. Чи задоволений ти тим, як твої товариші ставляться до тебе?

- повністю задоволений.
- Хотів би, щоб більше дітей зі мною дружили, запрошували в гості, в кіно.
- Мене не люблять в класі.

3. Як ти ставишся до класу?

- Я хочу, щоб наш клас був дружній.
- Мені все одно.
- Я не хочу, щоб проводили якісь заходи, бо не братиму участь.

4. Кого б ти запросив на день народження, а кого ні?

5. Як ти думаєш, чи багато дітей запросили би тебе на день народження?

Додаток В

Авторська класифікація креативної обдарованості за відкритим/закритим типом (А. Клепацька, М. Коновальчук).

Додаток Г

3	4
5	6
7	8
9	10
11	12

Додаток Д

Система завдань на розвиток креативного мислення

«Перетворення»

Для креативного розвитку інтелекту дуже корисно уявляти собі конструкцію різних машин і приладів, а також принципи їх роботи. Якщо ви не знаєте, який принцип роботи того чи іншого приладу – просто придумайте його!

Школярам пропонуються такі «перетворення»:

1. Уявіть собі, що ви – це аркуш паперу, ось-ось готовий відправитися в копіювальний апарат. Закривши очі, в максимальних подробицях уявіть процес, що відбувається з вами.
2. Уявіть, що ви – бензин в бензобаку автомобіля, який потрапляє у двигун. Ви перетворюєтеся в вибухову силу і рухаєте автомобіль. Закривши очі, в максимальних подробицях уявіть процес, що відбувається з вами.
3. Уявіть, що ви – сигнал, випромінюваний передавачем місцевої телестанції. Закривши очі, максимально докладно уявіть собі ваш шлях від антени передавача до перетворення на картинку на телеекрані.
4. Уявіть, що ви перетворилися на власний голос і робите шлях від вашої телефонної трубки через супутник зв'язку в телефонну трубку вашого друга, що знаходиться на протилежному кінці планети. Закривши очі, уявіть собі свою подорож якомога детальніше.

«Хамелеон»

Це весела вправа для розвитку креативного мислення, адже з її допомогою можна легко зацікавити школярів темою уроку. Візьміть будь-яке твердження чи речення, що стосується навчальної теми. Згодом попросіть школярів вигадати аргументи «за» та «проти». Бажано, щоб учні самі обрали твердження, що їх цікавлять: так розвивається внутрішня мотивація та

зацікавленість у грі. Наприклад: фраза «Привидів не існує». Проти: я їх не бачила, це суперечить законам фізики. За: це душі померлих людей, вони існують в іншому вимірі тощо.

«Дивакуватий архітектор»

Для цієї вправи учням знадобиться папір та олівець. Її також можна провести як групову гру для всього класу. Тоді для цього знадобиться лише шкільна дошка. Так, на аркуші чи дошці потрібно записати 10 будь-яких предметів, як-от: стіл, тигр, міст, гроші, смартфон, камінь, ключ, картина, кіт, комп'ютер. Після цього школярі мають намалювати будівлю, яка складатиметься із запропонованих предметів. Наприклад, дах буде у вигляді смартфона, а фігура kota слугуватиме дверцятами. І питаєте школярів, чому саме так вони поєднали ці предмети.

«Незвичайне інтерв'ю»

Ця вправа допоможе заохотити школярів подивитися на звичні речі під іншим кутом. До прикладу, запитайте у школярів, який предмет вони б запросили на інтерв'ю? Чому саме його та яку історію він розповів би, якщо б міг? Ця вправа нагадує мультфільми, де предмети мають свою історію та вміють говорити. Тож, можна зробити вправу ще цікавішою, запропонувавши школярам перевтілитися у великих аніматорів та аніматорок.

«Одна літера»

Учням пропонується скласти речення, в якому всі слова будуть починатися з однієї літери. Наприклад: «Червоні черевики чомно червоніють». Неважливо, який вийде зміст. Головне – скласти речення.

«Домалюй»

Для виконання вправи школярам необхідно об'єднатися в групи по 3 особи. Нехай перший учень намалює яку-небудь фігуру, другий домалює декілька деталей, а третій завершить малюнок.

«Нереальне реально»

«Що було б, якби у пінгвіна були копита? А у папуги зуби?». Учні мають придумати 10 незвичайних тварин і поміркувати над тим, як би вони жили, якби з'явилися у реальному світі.

«Поет»

Школярі розгортають книгу з віршами і вибирають будь-який з них. Потім беруть з цього вірша один рядок і придумують до нього риму. Таким чином діти пишуть свій вірш.

«Гра в асоціації»

Діти мають записати 5 будь-яких слів у стовпчик. І навпроти кожного слова – записати асоціацію, що першою спала на думку. Поки триває час, відведений на вправу, учні повинні дібрати асоціації до кожного занотованого слова. Що більше, то краще! Наприклад: касета (фільми, телевізор, музика, актори); риба (водойми, їжа, жабри, бульбашки).

«Два в одному»

Учням пропонується взяти два предмети і подумати, як їх можна використовувати разом. Наприклад, яблуко + сумка = сумка у формі яблука. І так далі.

«Розповідь із 100 слів»

Школярі мають скласти розповідь із 100 слів. Ні на одне слово більше, ні на одне слово менше. Щоб ускладнити задачу, можете зменшити кількість слів до 75 чи 50. При цьому розповідь повинна мати зачин, розвиток подій і кінцівку.

«Оригінальне використання»

Завдання полягає у придумуванні як можна більшої кількості різних способів оригінального використання звичайних предметів, наприклад, таких:

- старих газет;
- пластикових пляшок;
- непрацюючих лампочок.

Робота виконується в командах по 4-5 осіб, час 10 хвилин.

«Да Вінчі»

Для цієї вправи необхідно використати шаблон з зображенням, на відстані 3-5 сантиметрів, квадратиків. Завдання – домалювати якомога більше квадратиків, щоб отримати закінчені малюнки. Для цієї вправи можна також використовувати шаблони з трикутниками, колами та іншими фігурами.

Додаток Е

Система завдань на розвиток емоційного інтелекту

«Моя радість»

Метою вправи є розширення знань дітей про те, що таке радість і як це почуття проявляється в реальному житті. Ведучий повинен сконцентрувати увагу дітей на тому, як вони почуваються в даний момент і попросити їх пояснити, що таке радість для них. Крім того, вправа формує у дітей позитивні емоції і приємні враження. Як уособлення можна використовувати будь-яку смішну або радісну іграшку. Цю іграшку діти передають один одному, відповідаючи на одне важливе питання: «Радість – це ...». У ході вправи кожна дитина занурюється в свої особисті думки, готує відповідь і підсвідомо готується до неї, чекаючи своєї черги.

«За склом»

Ця вправа дозволяє дитині розвинути вміння спілкуватися з дітьми і вміти правильно висловлювати свої емоції, тобто так, щоб її розуміли оточуючі. Діти повинні чітко вгадувати по виразу обличчя те, що намагаються до них донести. Це вчить дитину координувати свої рухи, виробляти терпимість і вміння керувати своїми почуттями. Учні діляться на дві команди. Завдання – уявити, що їх розділяє звуконепроникне скло. Кожен учасник повинен зобразити протилежній команді будь-який стан або бажання. У цей час команда суперників відгадує те, що хоче сказати йому товариш.

«Коробка щастя»

Створіть в уяві свою коробку щастя. «Складіть» в неї все, що асоціюється у вас зі щастям візуально, на слух, смак, запах і дотик. А потім запропонуйте цю вправу школярам, детально обговоривши з ними їхні емоції.

Приклад:

- Візуально: різнокольорове листя в сонячну погоду.

- На слух: шум морської хвилі.
- На смак: солодка вата.
- На запах: аромат маминих пиріжків.
- На дотик: улюблена кішка.

За допомогою цієї вправи можна навчити виокремлювати позитивні емоції з-поміж інших та концентруватися на них.

«Емоції у кольорі»

Кожний школяр отримує аркуш паперу і олівці чи фарби. Запропонуйте учням за допомогою кольорів зобразити різноманітні емоції – радість, сум, злість, заздрість, співчуття тощо. Така вправа допоможе сконцентруватись на типі емоцій та власному відгуку на них. Варіант цієї вправи: аналогічно можна запропонувати учням розповісти іншим про свій настрій, його можна порівняти з певним кольором чи намалювати за допомогою поєднання кольорів та візерунка, чи зобразити у вигляді певної різнокольорової тваринки. Все залежить від фантазії та бажання дітей.

«Відгадай емоцію»

Підготуйте картки із зображенням облич із різними почуттями. Найпоширеніші – радість, сум, здивування, страх, посмішка. Обговоріть із дитиною, які емоції на них зображені, за яких обставин вони можуть виникати. Можна розвинути гру і запропонувати дитині різні ситуації, а вона має зобразити 42 емоції, що виникають (наприклад: отримав подарунок, розбив чашку, вдарився тощо).

Додаток Ж

Система завдань на розвиток навички роботи в команді

Гра «Зменшення класу»

Учні повинні організувати роботу в команді так, щоб вони могли вписатися в простір в класі, який швидко звужується. Клас об'єднується в 4 групи, кожна з яких стоїть в певному місці. Також має бути 4 помічники серед учнів, які не входять до команд. Учитель слідкує за часом і дає команду помічниками, які зменшують зону, де стоїть кожна команда, наприклад, за допомогою мотузки або невеликих дорожніх конусів. Школярі повинні знайти спосіб вміститися на обмеженому просторі. Виграє група, яка знайде спосіб потрапити в найменший «клас».

Вправа «Хмарочос»

Кожний учень має взяти по два кубики і сісти в коло на підлогу. Учитель говорить: «Зараз вам разом потрібно буде побудувати один хмарочос. Мені дуже цікаво дізнатися, на яку висоту ви зможете його звести так, щоб він не розвалився. Один з вас може почати будівництво, поклавши в центрі один кубик на підлогу. Потім підходить наступний і кладе свій кубик поруч або зверху. Ви самі вирішуєте, коли потрібно додати один зі своїх кубиків. При цьому ви можете говорити один з одним і разом думати, що ви робитимете далі. Я буду підраховувати, скільки кубиків ви склали, перш ніж вежа впаде. Навіть якщо звалиться тільки один кубик, вам доведеться всю роботу почати спочатку. Крім того, час від часу я буду вимірювати, на яку висоту вже піднялася вежа». Учителю слід час від часу вимірювати висоту хмарочоса. Було б добре, якби він коментував дії і стратегію учасників, а також підтримувати все, що спрямоване на співпрацю один з одним.

Гра «Полювання»

Заховайте певні предмети в кімнаті. Подумайте про загадки, розв'язання яких розкриває наступне місце перебування об'єкта. Об'єднайте учнів у групи та дайте їм підказку, де можна знайти перший предмет. Завдання: знайти всі предмети за певний час. Усі групи повинні повернутися до кінця терміну, незалежно від того, знайшли вони всі предмети чи ні.

Гра «Вгадай слово» У грі беруть участь дві команди. Ведучий пошепки говорить капітанам слово. Капітан говорить наступному гравцеві значення слова, не називаючи саме слово, другий гравець говорить третьому, як він зрозумів сказане, тобто передає значення слова, але своїми словами, і так далі. Останній гравець намагається визначити, яке слово сказав капітанам ведучий. Перемагає та команда, яка сказала більшу кількість слів правильно.